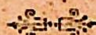
॥ श्रीः ॥

हरिदास-संस्कृत-सीरिज़

३७

श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितविरचितायाः
वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः
ण्यन्तादिकृदन्तान्त-
प्रक्रियाप्रयोगसूची।

प्रकाशकः—
…यकृष्णदास हरिदास गुप्तः—
चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस,
बनारस सिटी।

१९३९

* श्रीः *

छपगई ! छपगई !! छपगई !!!

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः

स्त्रीप्रत्ययादारभ्य चातुरर्थिकान्तप्रक्रियाप्रयोगसूची ।

सम्पादक—साहित्यशास्त्री–काव्यतीर्थ–मझौलीराजगुरुकुमार–

पं० श्री केशवमिश्र शास्त्री जी ।

उदाहरणार्थ कुछ वर्षों के प्रश्नपत्र के साथ छपकर तैयार है । मूल्य ।) मात्र

वैदिकस्वरप्रक्रियाप्रयोगसूची

इस ग्रन्थ की अल्प ही प्रतियां शेष रह गई हैं अत एव शीघ्रता करें । मूल्य ≡) मात्र

पाणिनीयव्याकरणे वादरत्नम्–

...ना श्रीसूर्यनारायणशुक्लेनविरचितम्]।
...करण तथा द्वितीय भाग में परिष्का...
...उत्तम ग्रन्थ आज पर्यन्त छपा ही नहीं...
...र न्यासरत्नावली, न्यासकौमुदी, पाणि...
...तुहल शास्त्रार्थरत्नावली इत्यादि कि...
...गी ।
...ा १।) (तृतीय परिशिष्टभाग छपता है

...सरलार्थः

...चरित्रत्रिवेदिः विरचितः ।

...होते कि आप लोगोंने फक्किका की अ...
...तु हमने आप लोगों के हित के लि...
...र्थः नाम की पुस्तक बनवाई है । इ...
...गई है कि जीससे विद्यार्थियों क...
...क्षार्थी को इस पुस्तक की एक प...
...ी लागत मात्र चारो खण्ड की संपू...
...पुस्तक का ॥) आठ आना मात्र है

...स्तकालय, बनारस सिटी

PRINTED BY
JAI KRISHNA DAS GUPTA
Vidya Vilas Press,
Benares City.

❀ श्रीः ❀

हरिदास-संस्कृत-ग्रन्थमाला

३७

श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितविरचितायाः

वैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याः

ण्यन्तादिकृदन्तान्तप्रक्रियाप्रयोगसूची ।

श्रीवैदिककर्मानुष्ठाननिष्ठ-स्वधर्मशरण-पयासी-मिश्र-कुलभूषण-गोरच(ख)पुर-मण्डलीयमध्यपल्ली (मझौली) राजगुरु-पण्डितश्रीराघवेन्द्रनारायणमिश्र-स्यात्मजेन बलियामण्डलान्तर्गत-धुनिछपराग्रामवास्तव्येन साहित्य-शास्त्रिणा काव्यतीर्थेन पण्डितश्रीकेशवमिश्रोपनामकेन

श्रीनागेन्द्रनारायणमिश्रशास्त्रिणा

सङ्कलिता संशोधिता च ।

प्रकाशकः

जयकृष्णदास हरिदास गुप्तः

चौखम्बा संस्कृत सीरिज आफिस,

बनारस सिटी ।

१९९२

प्रकाशकः—

जयकृष्णदास हरिदासगुप्तः—

चौखम्बा संस्कृत सीरिज़ आफिस,

बनारस सिटी ।

श्रीमङ्गलमूर्तयेनमः

❀ श्रीमद्‌गुरुवरकरकमलार्पणम् ❀

श्रीमद्विन्ध्येश्वरीमाता राघवेन्द्रःपितास्वयम् ।
तौनुमश्चपराम्बांश्रीदेवींपरमसुन्दरीम् ॥ १ ॥

श्रीमत्सकलगुणाभरणशरणदिगन्तप्रख्यातकीर्तिप्रभाच्छुरितसाङ्गश्रुतिस्मृतिपुराणोपपुराणेतिहासाद्यखिलविद्याचारविचारसञ्चारपूतसम्वर्धितवचनरचनाप्रचारणप्रसक्तेषु, सत्प्रतिष्ठकुलकमलैकभास्वरभासितसमस्तप्रतिवादिमुखभङ्गधृतदण्डप्रभावोपलब्धमुनिजनविहितकर्तव्याकर्तव्यपथसंशयध्वान्तोपदेशाशिष्यवृन्दस्वान्तसततप्रकाशोपकारक्षमेषु, सत्काव्यामृतस्वादसंमोदानन्दसमुद्रमग्नहृदयेषु, विविधकलाकलापमुग्धीकृतसकलजनमानसहंसेषु, परमपूज्यगुरुवरशुचितमयुगकरकमलेषु पारिप्फुल्लतु मे प्रियकुसुमार्पणम् ।

यतः किल दरीदृश्यते च प्रतिवत्सरं श्रीमद्भट्टोजिदीक्षितविरचितायाः व्याकरणशास्त्रशेखरीभूतायाःवैयाकरणसिद्धान्तकौमुद्याःण्यन्तादिकृदन्तान्तप्रक्रियाप्रयोगस्मरणपथेभारतीभानुरागफलमिच्छूनांप्रियछात्राणामनवरतंमहच्चङ्क्रमजन्यक्लेशेनपरिभ्रमणम् । येनावश्यमेव तेषां प्रचुराहानिरिति सम्भाव्यते । तद्धानिनिरासार्थं यथासाध्यश्रमावकाशेनस्वबुध्याचाविभूष्यसमर्पितमिदंछात्रजनोपकारक्षमम् । श्रीमद्रामचन्द्रचरितामृतमपिसहैवपुरः

स्थापितम् । अनुगृह्णन्त्वनुमोदयन्तु चमहामहिमशालिनः । यद्यपिसिद्धा
न्तकौमुदीविकाशेनसविकाशमुपयान्तिस्वोच्चपदैषिणस्तथापितेषांमहदुपक
रिष्यति हि मे कुसुमसौरभमिदम् । समाघ्रायास्य सौरभंसुखेनस्वकार्यसं
साधकाःसमे भविष्यन्तीत्युपकृत्यतामुपयामः । अथ च गुणग्राहिणोबुध
इति विभाव्य च स्मारंस्मारं गुणग्रहण एव तत्पराःभवन्तु नान्यत्रेतिशम्

ज्ञानाज्ञानात्प्रमादाद्वा यदत्रस्खलनं कृतम् ।
मान्यैस्तत्क्षम्यतांसर्वमुपलभ्यमदर्पणम् ॥ १ ॥
के-शतं स्वकृतं दोषं विलोच्यापि सृजन्तिनो ।
मिश्रेऽस्तोत्रगुणो ग्राह्यः श्रीमद्भिरयमञ्जलिः ॥ २ ॥

श्रीमहोदय-सर्वशास्त्रालयः
राजगुरुभवनम्
मुनिछपरा-अचलगढ़
बलिया ।

श्रीगुरुवरकृपामात्रेच्छुः
श्रीकेशवमिश्रः
श्रीराममन्दिर
गायघाट-काशी ।

श्रीविन्ध्येश्वर्यैनमः ।

ण्यन्तादिकृदन्तान्तप्रकरणानामनुक्रमणिका ।

शमिति

* श्रीमात्रेपरमसुन्दर्य्यैनमः *

श्रीमद्रामचन्द्रचरितामृतंस्तोत्रम्

श्रीदेवदेवजयदेव वसेरिहैव
केनोचितंभ्रमवशाद्भ्रमणांविधेयम् ।
लभ्यं गृहे यदिफलं न च यो लभेत
मूढो न तद्विरहितःक्वचिदास्तिलोके ॥ १ ॥
श्रीमत्पितः प्रणतपाल सदाब्धिपोत
सर्वेश रक्षक समस्तजगत्प्रकाश ।
भक्तार्तिभञ्जन विभो शरणैकपाल
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ २ ॥
श्रीराघवेन्द्र रघुनायक रामचन्द्र
देवाधिदेवमुनिपूजितपादपद्म ।
धर्मावतार भवसागरपारकारिन्
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ३ ॥
श्रीमद्गुरो रघुकुलेश्वर दीनबन्धो
देवेश विघ्नहर निर्मलबुद्धिदातः ।
भक्तप्रसन्न वरदेश्वर मैथिलीश
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ४ ॥

श्रीराम राम भरताग्रज लक्ष्मणेश
राजेन्द्र भोहनुमदीश रमेश शर्व ।
शत्रुघ्ननाथ रुचिनाथ गुणाभिराम
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ५ ॥
श्रीजानकीरमण हेनरनाथनाथ
मायाप्रलुब्धजनबोधक भोखरारे ।
मायाप्रसक्तजनतारक रावणारे
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ६ ॥
श्रीविश्वरूप रघुवीर जगन्निवास
कारुण्यरूप भवभारविनाशदक्ष ।
नीतिज्ञदुष्टदलन धृतरामरूप
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ७ ॥
श्रीभक्तवत्सल महोदय वेदवादिन्
सद्भक्तमोक्षफलद श्रुतिमानगम्य ।
यज्ञेश शान्त करुणाकर धर्मराज
वन्देऽहमीशभवदीयपदारविन्दम् ॥ ८ ॥
श्रीरामचन्द्रचरितामृतपानसक्तो
भुक्तिं लभेत स च मुक्तिपरं परत्र ।
श्रीकेशवेन मथितं त्रिविधं प्रणम्य
दिव्यामृतं पिबतु दुर्लभमत्र तत्र ॥ ९ ॥

श्रीमज्झालीराजगुरुकुमा

श्रीकेशवमिश्रः

श्रीमात्रेविन्ध्येश्वर्य्यैनमः

सत्यं सद्गुणभूषितं गुरुवरं कल्याणदं मन्त्रदं
लोकानां सुखकारणं मतिमतां सद्बुद्धिदं स्वेष्टदम् ।
पापघ्नं पुरुषोत्तमं जनमुदे माङ्गल्यरूपं परम्
सर्वेषां पितरं महामतिनुतं श्रीराघवेन्द्रं नुमः ॥१॥

अथण्यन्तप्राक्रियाप्रयोगाः ।

तंप्रेरयति–भावयति
यते, भावयांबभूव
भवत्, अपीपवत्
मवत्, अपीयवत्
वत्, अलीलवत्
जवत्
स्रवत्, ससुस्रवत्
ासत्, अडुढौकत्
चकासत्
चकासत्
यति, अचूचुरत्
ावत्, अशिश्वयत्
तस्तम्भत्

पर्यसीषिवत्
न्यसीषत्, आटिटत्
आशिशत्
माभवानिदिधत्
माभवान्प्रेदिधत्
औन्दिदत्, आड्डिडत्
आर्चिचत्
औब्जिजत्, अदिद्रपत्
अररम्भत्, अललम्भत्
अजीहयत्
अससम्मरत्, अददरत्
अववेष्टत्, अविवेष्टत्
अचचेष्टत्, अचिचेष्टत्

अविभ्रजत् अवभ्राजत्
अचीकणत्, अचकाणत्
असूषुपत्
शाययति, ह्वाययति
अजूहवत्, अजुहावत्
अपीप्यत्
अर्पयति, ह्रेपयति
क्लेपयति, रेपयति
क्नोपयति
क्ष्मापयति, स्थापयति
अतिष्ठिपत्,
अजिघ्रिपत्, अजिघ्रपत्
अचीकृतत्, अचिकीर्तत्
अवीवृतत्, अववर्तत्
अमीमृजत्, अममार्जत्
पालयति, वाजयति
कम्पेकिम्?
केशान्वापयति
विलीनयति
विलापयति
विलालयतिवाघृतम्
स्नेहद्रवेकिम्?
लोहंविलापयति
जटाभिर्लापयते
श्येनोवर्तिकामुल्लापयते
बालमुल्लापयते
मुण्डोभापयते
भीषयते

जटिलोविस्मापयते
कुञ्चिकयनं भाययति
विस्मापयति
कथं तर्हिविस्मापयन्विस्मृत
मात्मवृत्ताविति
विस्माययन्नित्येव
स्फावयति
शातयति
गाः शादयति गोविन्दः
रोपयति, रोहयति
क्नापयति
अध्यापयति, जापयति
अध्यजीगपत्, अध्यापिपत्
अन्नंसाधयति
अपारलौकिकेकिम्?
सेधयतितापसंतपः
वापयति–
वाययति वा गाः पुरोवातः
गूहयति, दूषयति
चित्तं दूषयति दोषयति वा
घटयति, जनयति
जरयति, जारयति
रजयतिमृगान्
मृगेतिकिम्?
रञ्जयतिपक्षिणः
रञ्जयतिमृगान्तृणदानेन
चपयति, चययति
चापयति, चाययति

रयति, स्फोरयति	अधिगमयति
फरत्	घातयति
फुरत्	पैर्ष्यियत्
णत्	पैर्षिष्यत्
ति	तेनप्रार्थयन्तिशयनोत्थितं-
ययति	प्रिया इत्यादिसिद्धम् ॥

इतिण्यन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथसन्नन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

ठिषति	बुभूषति, दिदीषते
ः किम् ?	मीनातीत्यादावात्वं न
निच्छतीतिकरणान्माभूत्	जुघुक्षति, बिभित्सति
नकर्तृकात्किम् ?	इकः किम् ?
ाःपठन्त्वितीच्छतिगुरुः	यियक्षते
णात्किम् ?	झल्किम् ?
यमपियथास्यात्	विवर्धिषते
त्सति	तितृक्षति, तितृंहिषति
यिषति	जिगीषति
षिषति	चिकीषति, चिचीषति
षति, विविदिषति	जिघांसति
त्रिषति	जिगमिषति
क्षति, सुषुप्सति	प्रतीषिषति
च्छिषति	अधिजिगमिषति
रिषति	जिगांसते, अधिजिगांसते
रिषति, जिगलिषति	जिगंसते, संजिगंसते
रिषते, दिधरिषते	अधिजिगांसते
हिधीर्षुरिति	दिद्युतिषते, दिद्योतिषते

रुरुचिषते, रुरोचिषते
लिलिखिषति, लिलेखिषति
रलः किम् ?
दिदेविषति
व्युपधात्किम् ?
विवर्तिषते
हलादेः किम् ?
एषिषति
दुद्यूषति, दिदेविषत्
सुस्यूषति, सिसेविषति
आप्तुमिच्छति–ईप्सति
अर्धितुमिच्छति–ईर्त्सति
अर्दिधिषति
बिभ्रज्जिषति, बिभर्जिषति
बिभ्रक्षति, बिभर्क्षति
धिप्सति, धिप्सति
दिदम्भिषति
शिश्रीषति, शिश्रयिषति
सुस्वूर्षति, सिस्वरिषति
युयूषति, यियविषति
उर्णुनूषति, उर्णुनुविषति
उर्णुनविषति
बुभूर्षति, बिभरिषति
ज्ञीप्सति, जिज्ञपयिषति
जिज्ञापयिषति
सिषासति, सिसनिषति
तितांसति, तितंसति
िततनिषति
श्वामुमूषति

कूलंपिपतिषति
पित्सति
दिदरिद्रिषति
दिदरिद्रासति
मित्सति, मित्सते
मित्सति, मित्सते
दित्सति, दित्सते
दित्सति, दित्सते
धित्सति
धित्सति, धित्सते
रिप्सते, लिप्सते
शिक्षति
शिक्षति, शिक्षते
पित्सते, रित्सति
हिंसायांकिम् ?
आरिरात्सति
मोक्षतेमुमुक्षतेवावत्सःस्वयमेव
अकर्मकस्यकिम् ?
मुमुक्षतिवत्संकृष्णः
विवृत्सति, विवर्तिषते
निनर्तिषति, निनृत्सति
तितरिषति, तितरीषति
तितीर्षति
विवरिषति, विवरीषति
वुवूर्षति, वुवूर्षते
विवरिषते
दुध्वूर्षति
सिस्मयिषते, पिपविषते

ेरिषति	सुस्नावयिषतीत्यादि
ज्ञजिषति, अशिशिषते	शुश्रूषते, तुष्टूषति
णेणिषति	सुष्वापयिषति
अच्छिषति	सिषाधयिषति
अजिगापयिषति	स्तौतिण्योःकिम् ?
थापिपयिषति	सिसिक्षति
ध्वाययिषति	परिशिषिक्षति
ावयिषति	षणिकिम् ?
ावयिषति	तिष्ठासति, सुषुप्सति
कारयिषति	प्रतिषिषति
ावयिषति	अधिषिषति
ावयिषति	सिस्वेदयिषति
ावयिषति	सिस्वादयिषति
ावयिषति	सिसाहयिषति
ावयिषति	अभिसुसूषति
ावयिषति	सरूपःकिम् ?
ावयिषति	अहिच्छत्रेभव आहिच्छत्रः
ण्जिकिम् ?	आहिच्छत्रेभवआहिच्छत्रीयः
ावयिषति	धनवानस्यास्ति
ेकिम् ?	दण्डिमतीशाला
षति	जुगुप्सिषते
ज्ञावयिषति	मिमांसिषते

शैषिकान्मतुबर्थीयाच्छैषिकोमतुबर्थिकः ।
सरूपः प्रत्ययोनेष्टः सन्नन्तान्नसनिष्यते ॥ १ ॥

इतिसन्नन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ॥

अथ यङन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

बोभूयते, बोभूयाञ्चक्रे
अबोभूयिष्ट
धातोः किम् ?
आर्धधातुकत्वे ब्रुवोवचिरित्यादि
एकाचः किम् ?
पुनःपुनर्जागर्ति
हलादेः किम् ?
भृशमीक्षते, भृशंशोभते
रोचते
रोरुच्यते, शोशुभ्यते
सोसूच्यते, सोसूत्र्यते
मोमूत्र्यते, सोसूचांचक्रे
सोसूचिता, सोसूत्रिता
मोमूत्रिता
अटाट्यते
अरारिता, अशाशिता
ऊर्णोनूयते, बेभिद्यते
बेभिदिता, सासद्यते
कुटिलंव्रजति वाव्रज्यते
गर्हितं लुम्पति लोलुप्यते
सासद्यते
चञ्चूर्यते, चंचूर्यते
पम्फुल्यते, पंफुल्यते
गर्हितं जपति जञ्जप्यते
गर्हितं गिलति जेगिल्यते

देदीयते, पेपीयते
सेषीयते
शोशूयते, शश्वीयते
सास्मर्यते
चेक्रीयते,
संचेस्क्रीयते
निसेसिच्यते
कोकूयते, चोकूयते
वनीवच्यते, स्रनीस्रस्यते
यँयम्यते, यंयम्यते
बाभास्यते
जाजायते, तञ्जन्यते
जेघ्नीयते
हिंसायां किम् ?
जङ्घन्यते
वरीवृत्यते, नरीनृत्यते
जरीगृह्यते चलीक्लृप्यते
वरीवृश्च्यते, परीपृच्छ्यते
सोषुप्यते, सेसीम्यते
वेवीयते, वावश्यते
चेकीयते
जेघ्रीयते, देध्मीयते
शाशप्यते
डोढौक्यते, तोत्रौक्यते

इति यङन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ॥

अथयङ्लुगन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

ोभवीति, बोभोति
ोभूतः, बोभुवति
ोभवांचकार
ोभविता,
वोभवीत्, अवोभोत्
वोभूताम्, अवोभवुः
ोभूयात्, बोभूयाताम्
ोभूयास्ताम्
वोभूवीत् अवोभोत्
वोभूताम्, अवोभूवुः
वोभविष्यदित्यादि
ास्पर्धीति, पास्पर्द्धि
ास्पर्द्धः
ास्पर्धति, पास्पर्त्सि
ास्पर्धि
पास्पत्, अपास्पर्द्
पास्पाः, जागाद्धि
ागात्सि, अजाघात्
जाघाः
नात्ति, नानात्तः
दद्धि, दादद्धः
धत्सि, अदाधत्
दादधुः,
दाधः, अदाधत्
दादाधीत्, अदादधीत्
ोस्कुन्दीति, चोस्कुन्ति
चोस्कुन्, अचोस्कुन्ताम्

अचोस्कुन्दुः
मोमुदीति, मोमोत्ति
मोमोदांचकार
मोमोदिता
अमोमुदीत्, अमोमोत्
अमोमुत्ताम्, अमोमुदुः
अमोमुदीः, अमोमोः
अमोमोत्, अमोमोदीत्
चोकूर्ति, चोकुर्दीति
अचोकुर्त्, अचोकुर्दीत्
अचोकूः, अचोखूः
अजोगूः
वनीवञ्चीति, वनीवङ्क्ति
वनीवक्तः, वनीवचति
अवनीवञ्चीत्
अवनीवन्
जङ्गमीति, जङ्गन्ति
जङ्गतः, जङ्गमति
जङ्गन्मि, जङ्गन्वः
जङ्गमिता, जङ्गहि
अजङ्गन्
अजङ्गमीत्, अजङ्गमिष्टाम्
जङ्घनीति, जङ्घन्ति
जङ्घतः, जङ्घ्नति
जङ्घनिता जङ्घहि
अजङ्घनीत, अजङ्घन्
जङ्घन्यात्,

वध्यात्, अवधीत्
अवधिष्टाम्-इत्यादि
आजङ्घते-इत्यादि
चञ्चुरीति, चञ्चूर्ति
चञ्चूर्तः, चञ्चुरति
अचञ्चुरीत्, अचञ्चुः
चङ्घ्नीति, चङ्घ्नन्ति
चङ्घातः, चङ्घ्नति
चङ्घाहि, चङ्घ्नानि
अचङ्घ्नीत्, अचङ्घ्नन्
अचङ्घाताम्, अचङ्घ्नुः
चङ्घायात, चङ्घ्न्यात्
अचङ्घ्नीत्, अचङ्घानीत्
योयोति, योयवीति
अयोयवीत्, अयोयोत्
योयुयात्, योयूयात्
अयोयावीत्
नोनवीत्, नोनोति
जाहेति, जाहाति
जाहीतः, जाहाति
जाहासि, जाहेषि
जाहीथः, जाहीथ
जाहीहि
अजाहेत्, अजाहात्
अजाहीताम्, अजाहुः
जाहीयात्, जाहायात्
अजाहासीत्, अजाहासिष्टाम्
अजाहिष्यत्
सास्वपीति, सास्वप्ति
सास्वप्तः, सास्वपति
असास्वपीत्, असास्वप्
सास्वप्यात्, सासुप्यात्
असास्वापीत्,
असास्वपीत्
वर्वृतीति, वरिवृतीति
वरीवृतीति
वर्वर्ति, वरिवर्ति
वरीवर्ति,
वर्वृतति
वर्वृतः, वरिवृतः
वरीवृतः
वर्वृतति
वर्वर्तामास, वरिवर्तामास
वरीवर्तामास
वर्वर्तिता, वरिवर्तिता
वरीवर्तिता
वर्वर्तिष्यति, वरिवर्तिष्यति
वरीवर्तिष्यति
अवर्वृतीत्, अवरिवृतीत्
अवरीवृतीत्
अवर्वर्त, अवरिवर्त
अवरीवर्त
अवर्वाः, अवरिवाः
अवरीवाः
अवर्वर्तीत्, अवरिवर्तीत
अवरीवर्तीत्
चर्करीति, चरिकरीति
चरीकरीति

चर्कर्ति
चरिकर्ति, चरीकर्ति
चर्कृतः, चरिकृतः, चरीकृतः
चर्कृति,
चरिकृति, चरीकृति
र्करांचकार,
रिकरांचकार,
रीकरांचकार
र्करिता, चरिकरिता
रीकरिता
चर्करीत्, अचरिकरीत्
चरीकरीत्,
चर्कः अचरिकः
चरीकः,
र्कृयात्, चरिकृयात्
रीकृयात्
र्क्रियात्, चरिक्रियात्
रीक्रियात्
चर्कारीत्, अचरिकारीत्
चरीकारीत्
ाकर्ति।
तर्ति
तीर्तः, तातिरति
तिर्हि, तातराणि
तातरीत्, अतातः
तातीर्ताम्, अतातरुः
तातारीत्,
तातारिष्टामित्यादि
र्ति, अरियर्ति

अररीति, अरियरीति
अर्रृतः, अरियृतः
आरति, अरियृति
आरियात् अरिरियात्
अरीरियात्
आरारीत्, आरियारीत्
जर्गृहीति ३, जर्गर्ढि ३
जर्गृढः ३, जर्गृहति ३
अजर्घर्ट् ३
जाग्रहीति, जाग्राढि
जागृढः, जागृहति
जाग्रहीषि, जाग्रक्षि
जाग्रहिता
जर्गृधीति ३, जर्गर्द्धि ३
जर्गृद्धः ३, जर्गृधति ३
जर्गृधीषि ३, जर्घर्त्सि ३
अजर्गृधीत् ३
अजर्घर्त् ३, अजर्गृद्धाम् ३
अजर्घाः २, अजर्गर्धीत् ३
अजर्गर्धिष्टाम् ३
पाप्रच्छीति, पाप्रष्टि
पाप्रष्टः, पाप्रच्छति
पाप्रश्मि, पाप्रच्छ्वः
पाप्रश्मः
जाहयीति, जाहति
जाहतः, जाहयति
जाहयीषि, जाहसि
जाहामि
जाहावः, जाहामः

जाहर्यीति, जाहर्तः
जाहर्यति, जाहर्हि
अजाहः, अजाहर्ताम्
अजाहयुः
मामोति, मामवीति
मामूतः, मामवति
मामोषि, मामोमि
मामावः, मामूमः
मामोतु, मामूतात्
मामूहि, मामवानि
अमामोत्, अमामोः
अमामवम्
अमामाव, अमामूम
तोतूर्वीति, तोतोर्ति
तोतूर्तः, तोतूर्वति
तोथोर्ति, दोदोर्ति
दोधोर्ति
मोमोर्ति, मोमूर्तः
मोमूर्च्छीतीत्यादि
वेवीयते

इति यङ्लुगन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ नामधातुप्राक्रियाप्रयोगाः ।

पुत्रीयति, गव्यति,
नाव्यति
गव्यांचकार, गव्यिता
नाव्यांचकार, नाव्यिता
राजीयति
त्वद्यति, मद्यति
युष्मद्यति, अस्मद्यति
गीर्यति, पूर्यति
दिव्यति, पुर्यति
दीव्यति
अदस्यति, कर्त्रीयति
गार्गीयति, वाच्यति
कवीयति, समिध्यति
समिधिता, समिध्यिता
किमिच्छति, इदमिच्छति
स्वरिच्छति
अशनायति
उदन्यति, धनायति
वुभुक्षादौ किम् ?
अशनीयति
उदकीयति, धनीयति
अश्वस्यतिवडवा
वृषस्यतिगौः
क्षीरस्यतिबालः
लवणस्यति-उष्ट्रः
दधिस्यति, दध्यस्यति
मधुस्यति, मध्वस्यति
पुत्रकाम्यति

यशस्काम्यति
सर्पिष्काम्यति
किंकाम्यति, स्वःकाम्यति
पुत्रीयतिछात्रम्
वेष्णूयतिद्विजम्
प्रासादीयतिकुट्यांभिक्षुः
कुटीयतिप्रासादे
कृष्णायते, ओजायते
अप्सरायते
यशायते, यशस्यते
विद्वायते, विद्वस्यते
ग्रद्यते, मद्यते
युष्मद्यते, अस्मद्यते
कुमारायते
हरितायते
गुरूयते
सपत्नायते, सपतीयते
सपत्नीयते, युवायते
मृद्वीम्मृदूयते
पाचिकायते
अवगल्भते
क्लीवते, होडते
अवगल्भांचक्रे
क्लीवांचक्रे, होडांचक्रे
अणति
ति, अतः, अन्ति
, अतुः, उः
,

मालाति
मालांचकार
अमालात्
अमालासीत्
कवयति, कवीयात्
अकवयीत, अकवायीत
वयति, विवाय
विव्यतुः
अवयीन , अवायीत्
श्रयति, शिश्राय
शिश्रियतुः
पितरति,
पित्रियात्
भवति, अभावीत्
बुभाव
द्रवति, अद्रावीत
इदामति, राजानति
पथीनति, मथीनति
ऋभुक्षीणति, देवति
द्यवति
कति, चकौ
सस्वौ, सस्व
स्वामास, स्वाञ्चकार
भृशायते
क्वदिवा भृशा भवन्ति
सुमनायते,
स्वमनायत
उन्मनायते, उदमनायत

अवागल्भत,
अवागल्भिष्ट
ओढायित्वा
उन्मनाय्य, अवगल्भ्य
औस्नीयत्
ओङ्कारीयत्, औढीयत
लोहितायति
लोहितायते
पटपटायति, पटपटायते
लोहितश्यामदुःखानि-
हर्षगर्वसुखानि च ।
मूर्च्छानिद्राकृपाधूमाः-
करुणानित्यकर्मणि ॥ १ ॥
श्यामायते
लोहिनीयति, लोहिनीयते
कष्टायते
पापं चिकीर्षति
सत्रायते, कक्षायते
रोमन्थायते
नेह कीटोरोमन्थंवर्तयति
तपस्यति
बाष्पायते, उष्मायते
फेनायते
शब्दायते, शब्दयति
सुदिनायते
सुखायते
कर्तृग्रहणंकिम् ?
परस्यसुखं वेदयते.

नमस्यति देवान्
वरीवस्यति गुरून्
चित्रीयते
उत्पुच्छयते. विपुच्छयते
परिपुच्छयते
संभाण्डयते
समवभाण्डत
सञ्चीवरयतेभिक्षुः
मुण्डयति
पयःशूद्रान्नंवा व्रतयति
संवस्त्रयति
हलयति, कलयति
अजहलत्, अचकलत्
कृतयति, वितूस्तयति
मुण्डयति माणवकम्
मिश्रयत्यन्नम्
श्लक्ष्णयतिवस्त्रम्
लवणयतिव्यञ्जनम्
सत्यापयति
अर्थापयति, वेदापयति
विपाशयति, रूपयति
उपवीणयति
अनुतूलयति
उपश्लोकयति
अभिषेणयति
अभ्यषेणयत्
अभिषिषेणयिषति
अनुलोमयति, त्वचयति

ंवर्णयति, वर्णयति	विष्वग्रश्चम्–अविविष्वद्रायत्
वचूर्णयति, एतयति	देवद्र्यञ्चम्–अदिदेवद्रायत्
ारदयति	अदद्र्यञ्चम्–अददद्रायत्
थुंप्रथयति	अदमुयञ्चम्–अदमुआययति
पिप्रथत्, अपप्रथत्	अदमुआयत
द्रुंम्रदयति	अमुमुयञ्चम्–अमुमुआययति
मिम्रदत्, अमम्रदत्	आमुमुआययत्
शयति, ऋशयति	भुवंभावयति, अबीभवत्
ढयति	भ्रुवम्–अबुभ्रवत्
चक्रशत्, अचकृशत्	श्रियम्–अशिश्रयत्
दृद्रढत	गाम्–अजूगवत्
रिव्रढयति, पर्यवव्रढत्	रायम्–अरीरयत्
डिढत्, औडिढत	नावम्–अनूनवत्
जढत्, औडढत्	स्वश्वम्–स्वाशश्वत्
ापयति	स्व, स्वयति,
ापयति, मापयति	असस्वत्, असिस्वत्
ादयति, मादयति	बहून्–भावयति वहयति
स्मयति, अस्मयति	स्रग्विणम्–स्रजयति
वयति	श्रीमतीं श्रीमन्तं वा श्रययति
द्वयति, विदावयति	अशिश्रयत्
दयति	पयस्विनीं पयसयति
ीचयति, उदैदिचत्	स्थूलम्-स्थवयात, दूरम्–दवयति
ीचयति, प्रत्यचिचत्	कथंतर्हिदूरवत्यवनतेविवस्वतीति
तेअचिचत	दूरमतति अयते वा दूराव्
ीचयति, सम्यचिचत्	युवानं यवयति, कनयति
मिअचिचत्	अन्तिकं नेदयति
ाययति, अतितिरायत	बाढंसाधयति
्राययति, अससभ्रायत्	प्रशस्यंप्रसस्यति

वृद्धंज्यापयति	बहुलं बंहयति
वर्षयति	गुरुं गरयति
प्रियंप्रापयति	तृपं त्रपयति
स्थिरं स्थापयति	दीर्घं द्राघयति
स्फिरं स्फापयति	वृन्दारकं वृन्दयति
उरुं वरयति, वारयति	

इतिनामधातुप्रक्रियाप्रयोगाः।

अथकण्वादिप्रकियाप्रयोगाः।

धातुभ्यःकिम् ?	तन्तस् पम्पस् दुःखे
प्रातिपदिकेभ्योमाभूत्	सुख्यति, दुःख्यति
कण्डूयति, कण्डूयते	सपर पूजायाम्
मन्तूयति, मन्तूयते	अरर आराकर्मणि
वल्गूयति	भिषज् चिकित्सायाम्
अस्यति	भिष्णज् उपसेवायाम्
असूयति, असूयते	इषुध शरधारणे
लेट्यति, लेटिता	चरणवरणगतौ
लोट्यति, लोटिता	चुरणचौर्ये
लेलायति	तुरण त्वरायाम्
इरस्यति, इरज्यति	भुरणधारण पोषणयोः
ईर्यति, ईर्यते	गद्गद वाक्स्खलने
उषस् प्रभातीभावे	एला केला खेला विलासे
वेद धौर्त्येस्वप्ने च	इला इत्यन्ये
मेधा आशुग्रहण	लेखा स्खलनेच ? लेख्यति
मेधायति	लिट् अल्पकुत्सनयोः
कुषुभ्यति	लिट्यति
मगधपरिवेष्टने	लाट जीवने
नीच दास्य इत्यन्ये	हृणीङ् रोषणे लज्जायां च

हीङ्पूजायाम्-महीयते
ञा श्लाघासादनयोः
ग्स् परितापपरिचरणयोः
रस् अन्तर्धौ
गद नीरोगत्वे
उरस् बलार्थे—उरस्यति
तरुणगतौ
पयस् प्रसृतौ
संभूयस् प्रभूतभावे
अम्बर संवर संभरणे । ५० ।

इतिकण्वादिप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथप्रत्ययमालाप्रक्रिया प्रयोगाः ।

ङ्कूयियिषति
त्रीयिषति
तेत्रीयिषति
ीयियिषति
शेश्वीयिषति
वीयियिषति
दद्रीयिषति
ीयियिषति
चन्द्रीयिषति
ंदद्रीयिषति
द्रीयियिषति
ापयिषति
प्रापिपयिषति
प्रापयियिषति
उरुंविवारयिषति
वारिरयिषति
वारयियिषति
बाढं सिसाधयिषति
साधिधयिषति
साधयियिषति
बोभूयिषयिषति
बोभूयिषति
इत्यादावपिबोध्याः

इति प्रत्ययमालाप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथात्मनेपदप्रक्रियाप्रयोगाः ।

आस्ते, शेते
बभूवे अनुबभूवे
व्यतिलुनीते
व्यतिस्ते, व्यतिखाते
व्यतिषते
व्यतिसे, व्यतिध्वे
व्यतिहे, व्यत्यसै
व्यतिषीत, व्यत्यास्त
व्यतिराते ३
व्यतिभाते ३
व्यतिबभे
व्यतिगच्छन्ति
व्यतिघ्नन्ति
व्यतिहसन्ति
व्यतिजल्पन्ति
सम्प्रहरन्तेराजानः
व्यतिलुनन्ति
निविशते
परिक्रीणीते
विक्रीणीते
अवक्रीणीते
विजयते, पराजयते
विद्यामादत्ते
अनास्येति किम् ?
मुखं व्याददाति
विपादिकां व्याददाति

नदीकूलं व्याददाति
व्याददतेपिपीलिकाः पतङ्ग
अनुक्रीडते, संक्रीडते
परिक्रीडते, आक्रीडते
माणवकमनुक्रीडति
संक्रीडते
संकीडतिचक्रम्
आगमयस्वतावत्
धनुषिशिक्षते
सर्पिषोनाथते
कथं नाथसेकिमुपतिंनभूभृ
नाधसे इति पाठ्यम्
पैतृकमश्वा अनुहरन्ते
मातृकंगावः
ताच्छील्येकिम् ?
मातुरनुहरति
अपस्किरते वृषोहृष्टः
कुक्कुटोभक्षार्थी–
श्वा आश्रयार्थी च
हर्षादिष्वितिकिम् ?
अपकिरति कुसुमम्
गजोऽपकिरति
आनुते, आपृच्छते
कृष्णायशपते
सन्तिष्ठते
समस्थित, समस्थिषाताम्

प्रस्थिषत
प्रतिष्ठते, प्रतिष्ठते
तिष्ठते
छदं नित्यमातिष्ठते
पी कृष्णायतिष्ठते
शय्यकर्णादिषु तिष्ठतेयः
कावुत्तिष्ठते
ऊर्ध्वेतिकिम् ?
ठादुत्तिष्ठति
माच्छतमुत्तिष्ठति
नेयाग्नीध्रमुपतिष्ठते
प्रकरणेकिम् ?
र्तारमुपतिष्ठति यौवनेन
तर्हि स्तुत्यं स्तुतिभिरर्थ्या-
रुपतस्थे सरस्वतीति
यमुनामुपतिष्ठते
कानुपतिष्ठते
गाः सुभ्रमुपतिष्ठते
शुकः प्रभुमुपतिष्ठते-
तिष्ठति वा
तनकालेउपतिष्ठते
पते, वितपते
पते, वितपतेपाणिम्
र्णमुत्तपति
मैत्रस्य पाणिमुत्तपति
च्छते, आहते
स्यति, शिर आहन्ति
तर्हि आजघ्नेविषमविलोच-

नस्य वक्ष इति भारविः
आहध्वंमारघूत्तममितिभट्टिश्च
अवधिष्ठ, अवधिषाताम्
आहत, आहसाताम्
आहसत, उदायत
गन्धनेकिम् ?
उदयंस्तपादम्
सङ्गच्छते
सङ्गसीष्ट, सङ्गंसीष्ट
समगत, समगंस्त
सम्पृच्छिष्यते
अकर्मकाभ्यांकिम् ?
ग्रामं सङ्गच्छति
संवित्ते, संविदाते
संविद्रते, संविदते
संविद्रताम् , संविदताम्
समविद्रत, समविदत
संपृच्छते, संस्वरते
मा समृत, मासमृषाताम्
मा समृषतेति
समार्त, समार्षाताम्
समार्षतेति च भ्वादेः
मासमरत, मासमरेताम्
मासमरन्त
समारत, समारेताम्
समारन्तेति च
संशृणुते, संपश्यते
संशृणुमहे-इति मुरारिः

धातोरर्थान्तरेवृत्ते-
धात्वर्थेनोपसंग्रहात् ।
प्रसिद्धेरविवक्षातः-
कर्मणोऽकर्मिका क्रिया ॥ १ ॥
वहतिभारम् , नदी वहति
जीवति, नृत्यति
मेघोवर्षति
हितान्नयः संशृणुतेस किंप्रभुः
वन्धंनिरस्यति, निरस्यते
समूहति, समूहते
ब्रह्म समुह्यात्
अग्निं समुह्य
निह्वयते
कृष्णश्चाणूरमाह्वयते
स्पर्धायां किम् ?
पुत्रमाह्वयति
उत्कुरुते,
श्येनोवर्तिकामुदाकुरुते
हरिमुपकुरुते, सेवते
परदारान्प्रकुरुते
एधोदकस्योपस्कुरुते
गाथाः प्रकुरुते
शतं प्रकुरुते
एषु किम् ?
करं करोति
शत्रुमधिकुरुते
स्वरान्विकुरुते
शब्दकर्मणः किम् ?
चित्तं विकरोति कामः

छात्रा विकुरुते
शास्त्रे नयते
दण्डमुन्नयते
माणवकमुपनयते
तत्वं नयते
कर्मकरानुपनयते
करं विनयते
शतं विनयते
क्रोधं विनयते-
अपगमयति
गुडं विनयति
कथंतर्हिविगणय्यनयन्तिपौ
क्रचिक्रमतेबुद्धिः
अध्ययनायक्रमते
क्रमतेऽस्मिन्शास्त्राणि
उपक्रमते, पराक्रमते
संक्रामति
आक्रमतेसूर्यः
आक्रामतिधूमोहर्म्यतलात्
साधुविक्रमतेवाजी
पादविहरणेकिम् ?
विक्रामतिसन्धिः
द्विधाभवति
प्रक्रमते, उपक्रमते
समर्थाभ्यांकिन् ?
प्रक्रामति, उपक्रामति
क्रामति, क्रमते
शतमपजानीते
सर्पिषोजानीते

संजानीते
प्रतिजानीते
तरंमातुर्वा संजानाति
स्त्रेवदते
यानुपवदते
स्त्रेवदते, क्षेत्रेवदते
वदते
वदन्तेब्राह्मणाः
वदन्ति खगाः
वदतेकठः कलापस्य
मंकात्किम् ?
मनुवदति
कवाचांकिम् ?
वदतिवीणा
वदन्ते विप्रवदन्तिवा वैद्याः
गिरते
नित्यं संगिरते
ज्ञानेकिम् ?
रतिग्रासम्
मुच्चरते
या संयच्छते
संमुदाचरते
यासंप्रयच्छते
सुपयच्छते
: सीतामुपायत, उपायंस्तवा
जिज्ञासते
षते, सुस्मूर्षते
त्सते।

पुत्रमनुजिज्ञासति
सर्पिषोऽनुजिज्ञासते
प्रतिशुश्रूषति, आशुश्रूषति
देवदत्तंप्रतिशुश्रूषते
एदिधिषते, शिशयिषते
निविवित्सते
पूर्ववत्किम् ?
बुभूषति
शिशत्सति, मुमूर्षति
एधांचक्रे
प्रयुङ्क्ते, उपयुङ्क्ते
उद्युङ्क्ते, उपयुङ्क्ते
अयज्ञपात्रेषुकिम् ?
द्वन्द्वंन्यञ्चिपात्राणिप्रयुनक्ति
संक्ष्णुतेशस्त्रम्
ओदनं भुङ्क्ते
बुभुजेपृथिवीपालः पृथिवीमेव-
केवलाम्
वृद्धोजनो दुःखशतानिभुङ्क्ते
अगवनेकिम् ?
महींभुनक्ति
पश्यन्तिभवंभक्ताः
पश्यतिभवः
दर्शयन्तिभवंभक्ताः
दर्शयतेभवः, आरोहयतेहस्तीति
आरोहन्तिहस्तिनंहस्तिपकाः
आरोहतिहस्ती
आरोहयन्ति, आरोहयते

पश्यन्त्यारोहन्तीतिप्रथमकक्षा
दर्शयतिभवः
आरोहयति हस्ती
दर्शयते, आरोहयते
अनाध्यानेकिम् ?
स्मरतिवनगुल्मंकोकिलः
स्मरयतिवनगुल्मः
माणवकं गर्धयते-वञ्चयते वा
प्रलम्भनेकिम् ?
श्वानंगर्धयति
अहिं वञ्चयति
पदं मिथ्याकारयते
मिथ्योपपदात्किम् ?
पदंसुष्ठुकारयति
अभ्यासेकिम् ?
सकृत्पदंमिथ्याकारयति
यजते, सुनुते
कर्त्रभिप्रायेकिम् ?
ऋत्विजोयजन्ति

सुवन्ति
न्यायमपवदते
अपवदति
कारयते
व्रीहीन्संयच्छते
भारमुद्यच्छते
वस्त्रमायच्छते
अग्रन्थेकिम् ?
अद्यच्छतिभेदम्
गां जानीते
अनुपसर्गात्किम् ?
स्वर्गलोकं नप्रजानाति
कथमित्थंनृपः पूर्वमित्यादि
स्वंयज्ञं यजति–यजते वा
स्वंकटंकरोति–कुरुतेवा
स्वंपुत्रमपवदति–अपवदतेवा
स्वंयज्ञंकारयति–कारयेतवा
स्वंव्रीहीं संयच्छति–संयच्छ
स्वांगांजानाति–जानीतेवा

इत्यामनेपदप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ पदव्यवस्थाप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अस्ति
अनुकरोति, पराकरोति
अभिक्षिपति
प्रवहति
परिमृष्यति, परिमर्षति

विरमति
यज्ञदत्तमुपरमति
उपरमति, उपरमतेवा
बोधयतिपद्मम्
योधयतिकाष्ठानि

शयतिदुःखम्	वत्सान्पाययतिपयः
।यति सुखम्	दमयन्तीकमनीयतामदम्
थापयतिवेदम्	भिक्षांवासयति
।यति, द्रावयति	लोहितायति
वयति, निगारयति	लोहितायते
शयति, भोजयति	अद्युतत्
।यति, कम्पयति	अद्योतिष्ट
दयतेदेवदत्तेन	वर्त्स्यति, वर्तिष्यते
दयत्यन्नंवटुना	विवृत्सति
।कृष्णस्तंगोपीशाययति	विवर्तिषते
पयते, दमयते	कल्प्ता, कल्प्तासि
यामयते, आयासयते	कल्पितासे
।पोहयते, रोचयते	कल्प्स्यति, कल्पिष्यते
।यते, वादयते	कल्प्स्यते
सयते	चिक्लृप्सति,
।पयेतेशिशुमेकंसमीची	चिकल्पिसते, चिक्लृप्सते

इतिपदव्यवस्थाप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथलकारार्थभावकर्मप्रक्रियाप्रयोगाः ।

यामयाऽन्यैश्चभूयते	अभाविष्यत, अभविष्यत
।वे	अनुभूयते आनन्दश्चैत्रेण-
विता, भविता	त्वया मयाच ।
विष्यते, भविष्यते	अनुभूयेते, अनुभूयन्ते
।ताम्, अभूयत	त्वमनुभूयसे
।त	अहमनुभूये
विषीष्ट, भविषीष्ट	अन्वभावि
।ावि	अन्वभाविषाताम्

अन्वभविषाताम्
भाव्यते, भावयांचक्रे
भापयांबभूवे
भावयामासे
भाविता, भावयिता
भाविष्यते, भावयिष्यते
भाव्यताम्
अभाव्यत, भाव्येत
भाविषीष्ट, भावयिशीष्ट
अभावि अभाविषाम्
अभावयिषाताम्
बुभूष्यते, बुभूषांचक्रे
बुभूषिता, बुभूयिष्यते
बोभूय्यते, बोभूयते
बोभवांचक्रे
बोभाविता, बोभविता
स्तूयतेविष्णुः तुष्टुवे
स्ताविता, स्तोता
स्ताविष्यते, स्तोष्यते
अस्तावि, अस्ताविषाताम्
अर्यते, स्मर्यते
सस्मरे
आरिता, अर्ता
स्मारिता, स्मर्ता
संस्क्रियते, स्रस्यते
नन्द्यते, इज्यते
शय्यते
तायते, तन्यन्ते

जायते, जन्यते
अन्वतप्तपापेन
दीयते, धीयते
जग्ले
दायिता, दाता
दायिषीष्ट, दासीष्ट
अदायि
अदायिषाताम्, अदिषाताम्
अधायिषाताम्, अधिषाताम्
अग्लायि, हन्यते
घानिता, हन्ता
घानिष्यते, हनिष्यते
घानिषीष्ट, वधिषीष्ट
अघानि, अघानिषाताम्
अहसाताम्
अवधि, अवधिषाताम्
अघानिष्यत, अहनिष्यत
गृह्यते
ग्राहिता, ग्रहीता
ग्राहिष्यते, ग्रहीष्यते
ग्राहिषीष्ट, ग्रहिषीष्ट
अग्राहि, अग्राहिषाताम्
अग्रहीषाताम्
दृश्यते
अदर्शि, अदर्शिषाताम्
अदृक्षाताम्
अगारिध्वम्
अगरीध्वम्, अगरिध्वम्

गीढ्वम्	अनाचमेःकिम् ?
ारतेलुंङिध्वमिचतुरधिकं-	अचामि
तं रूपं भवति	अकामि, अवामि
म्यतेमोहोमुकुन्देन	अवधि
ण्णमुलोरितिसूत्रस्यव्याख्या	अजागारि
ामिता,शमिता	अभाजि, अभञ्जि
मयिता	अलम्भि, अलाभि
ामिष्यते, शमिष्यते	प्रालम्भि
ामयिष्यते	गौणकर्मणिदुह्यादेरित्यस्यव्याख्या
शम्यते	गौर्दुह्यतेपयः
शामिता, शंशमिता	अजाग्रामंनीयते
शमयिता	ह्रियते, कृष्यते
म्यतेमुनिना	उह्यते
शमि, अदमि	बोध्यतेमाणवकंधर्मः
ात्तोपदेशस्येतिकिम् ?	माणवकोधर्ममितिवा
ामि	देवदत्तो गामं गम्यते
न्तस्येति किम् ?	मासोमासं वा आस्यतेदेवदत्तेन
वादि	मासमास्यतेमाणवकः

इति लकारार्थभावकर्मप्रक्रिया प्रयोगाः

अथलकारार्थकर्मकर्तृप्रक्रियाप्रयोगाः ।

ध्वसिच्छिनत्ति	पच्यते ओदनः
ष्ठानिपचति	भिद्यतेकाष्ठम्
ालीपचति	उपाचि, अभेदि
च्यतेओदनेन	भेत्तव्यंकुसूलेन
द्यतेकाष्ठेन	कर्मणेति किम् ?

साध्वसिरित्यादौमाभूत्
कर्तृस्थक्रियेभ्योमाभूत्
गच्छतिग्रामः
आरोहन्निहस्ती
अधिगच्छतिशास्त्रार्थः
स्मरतिश्रद्धधातिवा
तेनकारिष्यतेघट इत्यादि
अन्योन्यंस्पृशतः
अजागामंनयति
गौः पयोदुग्धे
अकारि, अकृत
अदोहि, अदुग्ध
अधुक्षत
अदुम्बरः फलंपच्यते
सृज्यते स्रजंभक्तः
असर्जि
युज्यतेब्रह्मचारीयोगम्
अलंकुरुते कन्या
अलमकृत
अवकिरतेहस्ती
अवाकीर्ष्ट
गिरते, अगीर्ष्ट
आद्रियते, आदृत
चिकिर्षतेकटः
अचिकीर्षीष्ट
अवारुद्ध गौः
अवारोधिगौर्गोपेन
तप्यतेतपस्तापसः

अतप्त
तपः कर्मकस्येतिकिम्?
उत्तपति सुवर्णं सुवर्णकारः
प्रस्नुते
प्रास्नविष्ट, प्रास्नोष्ट
नमतेदण्डः, अनंस्त
कारयते, अचीकरत
उच्छ्रयतेदण्डः
उदशिश्रियत
कारिष्यते
उच्छ्रायते
ब्रूतेकथाः, अवोचत
भारद्वाजीयाः पठन्ति
पुच्छमुदस्यति
उत्पुच्छयते गौः
उत्पुच्छयतेगाम्
उत्पुच्छयते गौः
उदपुपुच्छत
ग्रन्थतिग्रन्थम्
श्रन्थतिमेखलांदेवदत्तः
ग्रन्थतेग्रन्थः
अग्रन्थिष्ट
श्रन्यते, अश्रन्थिष्ट
अश्नीते, ग्रथ्नीतेस्वयमेव
विकुर्वते सैन्धवाः
पुनः—विकुर्वतेसैन्धवाः
व्यकारिष्ट, व्यकारिषाताम्
व्यकारिषत

क्षत, व्यक्षाताम्	रज्यति रज्यते वस्त्रम्
क्षत	कोषिषीष्ट
ष्यतिकुष्यते पादः	रंक्षीष्ट

इतिलकारार्थकर्मकर्तृप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथलकारार्थप्रक्रियाप्रयोगाः ।

मरसिकृष्णगोकुलेवत्स्यामः	नकरोमिनाकार्षम्
वं बुध्यसेचेतयसे–इत्यपि	अहंनु करोमि
भिजानासिकृष्णयद्वने अभुञ्ज्महि	अहंम्वकार्षम्
मरसिकृष्णवने वत्स्यामस्तत्रा–	वसन्तीहपुराः छात्राः
श्चारयिष्यामः ।	अवात्सुः, अवसन् , ऊषुर्वा
कार	अस्मेकिम् ?
सोऽहंकिलविललाप	यजतिस्मपुरा
हुजगदपुरस्तात्तस्यमत्ता-	पुराभुङ्क्ते
कलाहम्	निपातयोः किम् ?
लिङ्गेष्ववात्सीः	यावद्दास्यतेतावद्भोक्ष्यते
हं कलिङ्गान् जगाम	करणभूतयापुरायास्यति
तिहाकरोच्चकारवा	कदाकर्हिवाभुङ्क्ते—
श्वदकरोच्चकारवा	भोक्ष्यतेभोक्तावा ।
गच्छत्किम् ?	कंकतरं कतमंवा भोजयसि
गामकिम् ?	भोजयिष्यसि–भोजयितासिवा
नासच्चेतुकंसंजघानकिम् ?	लिप्सायांकिम् ?
जतिस्म युधिष्ठिरः	कःपाटलिपुत्रंगमिष्यति
वं स्मपिताब्रवीति	योऽन्नंददातिदादास्यतियातावा
कार्षी किम् ?	कृष्णश्चेद्भुङ्क्ते त्वंगाश्चारय
नुकरोमिभोः	ऊर्ध्वंमौहूर्तिकेभविष्यति

मुहूर्तादुपरि उपाध्यायश्चेदा-
गच्छेत्
आगच्छति, आगमिष्यति-
आगन्ता वा ।
अथत्वं छन्दोऽधीष्व
कदा आगतोऽसि
अयमागच्छामि, अयमागमम्
कदागमिष्यसि
एषगच्छामि, गमिष्यामिवा
देवश्चेदवर्षीत्वर्षतिवर्षिष्यति वा
धान्यमवाप्स्मवपामोवप्स्यामोवा
वृष्टिश्चेत्त्विप्रमाशुत्वरितं-
वायास्यति ।
शीघ्रंवप्स्यामः
श्वःशीघ्रंवप्स्यामः
गुरुश्चेदुयेदाशंसेऽधीयीय
आशंसेत्विप्रमधीयीय
यावज्जीपमन्नमदाद्दास्यति वा
येयं पौर्णमास्यतिक्रान्ता—
तस्यामग्निनाधित ।
स्वोमेनायष्ट
येयममावास्याऽऽगामिनी—
तस्यामग्निनाधास्यते ।
सोमेनयक्ष्यते
योयमध्वागन्तव्य आपाटलि-
पुत्रात्तस्ययदवरंकौशाम्ब्यास्तत्र-
सक्तून्पास्यामः ।
योयंवत्सर आगामी तस्य यदवर-

माग्रहायण्यास्तत्रयुक्ता अध्ये
अनहोरात्राणांकिम् ?
योऽयं मास आगामीतस्य
पञ्चदशरात्रस्तत्राध्येतास्महे
योऽयं संवत्सर आगामी त
यत्परमाग्रहायण्यास्तत्राध्ये
अध्येतास्महे
सुवृष्टिश्चेदभविष्यत्तदा—
सुभिक्षमभविष्यत् ।
अपिजायां त्यजसि
जातुगणिकामाधत्से
कथं धर्मंत्यजेस्त्यजसि वा
कथंनामतत्रभवान् धर्मंत्य
अत्याक्षीत् घा ।
कः कतरः कतमो वा हरिंनि
निन्दिष्यति वा ।
नसंभावयामि न मर्षयेवा—
भवान् हरिंनिन्देत् निन्दिष्य
कः कतरः कतमोवाहरिंनिन्दे
निन्दिष्यतिवा ।
नश्रद्दधेनमर्षयेवाकिञ्छिल—
त्वं शूद्रान्नंभोक्ष्यसे ।
अस्तिभवतिविद्यते वा—
शूद्रींगमिष्यसि ।
जातु यद्यदा यदिवा त्वादृश
निन्देन्नावकल्पयामि नमर्षय
यच्चयत्र वा त्वमेवंकुर्य्याः
नश्रद्दधेनमर्षयामि ।

व यत्र वा त्वंशूद्रंयाजयेः
च्चयत्रवा त्वंशूद्रं याजयेः
श्चर्यमन्धोनाम कृष्णंद्रक्ष्यीत
यदौकिम् ?
श्चर्यंयदि सोऽधीयीत
–अपि वा हन्याद्घंहरिः
मर्थयोः किम् ?
दण्डः पतिष्यति
पिधास्यतिद्वारम्
मोमेभुञ्जीतभवान्
कच्चितीतिकिम् ?
च्चिज्जीवति
पिगिरिं शिरसाभिन्द्यात्
द्धाप्रयोगेकिम् ?
ं कृष्णोहस्तिनं हनिष्यति
भावयामिभुञ्जीतभोक्ष्यते-
भवान्
यदिकिम् ?
भावयामि यद्भुञ्जीथास्त्वम्
णंनमेच्चेत्सुखंयायात्
णंनंस्यतिचेत्सुखंयास्यति
तीतिपलायते
छामिभुञ्जीतभुङ्क्तावा भवान्
कामये प्रार्थये–इत्यपि
छन् करोति
तोयेतीच्छति
छेत्, इच्छति
मयेत, कामयते

जयेत
इहभुञ्जीतभवान्
इहासीत, अधीष्टे
पुत्रमध्यापयेद्भवान्
किंभोवेदमधीय उततर्कम्
भोभो ज्नंलभेय
भवतायष्टव्यम्
भवान्यजताम्
मुहूर्तादूर्ध्वंयजेत
यजताम्, यष्टव्यम्
उर्ध्वंमुहूर्तीद्यजतांस्म
त्वंस्मअध्यापय
कालः समयो वेलावा—
यद्भुञ्जीतभवान् ।
त्वंकन्यांवहेः
भारंत्वंवहेः
माकार्षीः
कथंमाभवतु माभविष्यति वा
वसन्ददर्श
सोमयाज्यस्यपुत्रोभविता
क्रियासमभिहारे–इत्यादि-
सूत्रव्याख्या
याहियाहीतियाति
एवं यातः, यान्ति
यासि, याथः
याथ
यातयातेतियूयं याथ
याहियाहीत्ययासीत्—
यास्यतिवा

अधीष्वाधीष्वेत्यधीते
अधीध्वमधीध्वमिति—
यूयमधीध्वे ।
सक्तूनिपब धानाः खाद
अन्नंभुङ्क्ष्वदाधिक—
मास्वादयस्व ।

पीबतखादत
भुङ्ग्ध्वमास्वादयध्वम्
सक्तून्पिबति, धानाः खादति
अन्नंभुङ्क्ते,
दाधिकमास्वादयते
एतेनपुरीमवस्कन्दलुनीहि-
चक्रे—इत्यादि च व्याख्यातम्

इतिलकारार्थप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथकृदन्तकृत्यप्रक्रियाप्रयोगाः ।

एधितव्यम्
एधनीयं त्वया
चेत्तव्यश्चयनीयोवाधर्मस्त्वया
वास्तव्यः
पचेलिमामाषाः
पक्तव्याः
भेदिलिमाःसरलाः
भेत्तव्याः
प्रयाणीयम्
अचः किम् ?
प्रमग्नः, निर्विण्णः
प्रयापणीयम्, प्रभापनीयम्
विहितविशेषणंकिम् ?
प्रयाप्यमाणंपश्य
दुर्यानम्, दुर्यापनम्
प्रकोपणीयम्, प्रकोपनीयम्
हलः किम् ?

प्रोहणीयम्
इजुपधात्किम् ?
प्रवपणीयम्
प्रेङ्खणीयम्
इजादेःकिम् ?
प्रमङ्गनीयम्
प्रेन्वनम्, प्रोम्भणम्
प्रणिंसितव्यम्
पनिंसितव्यम्
प्रभानीपम्, प्रभवनीयम्
प्रवपणीयःसोमः
प्रभापनीयम्
प्रख्यानीयम्
स्नानीयंचूर्णम्
दानीयोविप्रः
चेयम्, जेयम्
देयम्, ग्लेयम्

क्यम्, शस्यम्
त्यम्, यत्यम्
न्यम्
ध्यः, घात्यः
प्यम्, लभ्यम्
पालम्भ्योगौः
पलम्भ्यः साधुः
तुतौकिम् ?
पलम्भः
क्यम्, सह्यम्
द्यम्, पद्यम्
र्यम्
ाचर्योदेशः
गुरौकिम् ?
ाचार्योगुरुः
यास्यम्
वनियम्यमिति
वयानिम्येति च
वद्यंपापम्
ह्यौंकम् ?
नुद्यंगुरुनाम
ात्मनामगुरोर्नाम-
ामाति कृपणस्य च ।
श्रेयस्कामोनगृह्णीयात्
ज्येष्ठापत्यकलत्रयोः ॥ स्मृतिः ॥
ण्य गौः, पाण्यमन्यत्
ातेनवर्याकन्या
वृत्यान्या

वह्यंशकटम्
करणंकिम् ?
वाह्यं, वोढव्यम्
अर्यःस्वामीवैश्यो वा
अनयोः किम् ?
आर्योब्राह्मणः
उपसर्यागौः
प्रजनेकाल्येति किम् ?
उपसार्याकाशी
अजर्यम्
तेनसङ्गतमार्येणेत्यादिभट्टिः
मृगैरजर्यमित्यादिच
सङ्गतं किम् ?
अजरिताकम्बलः
अजार्यसङ्गतेन
ब्रह्मोद्यम्, ब्रह्मवाद्यम्
अनुवाद्यम्, अपवाद्यम्
ब्रह्मभूयम्, भव्यम्
प्रभव्यम्, ब्रह्महत्या
इत्यः, स्तुत्यः
शिष्यः, वृत्यः
वार्याऋत्विजः
आदृत्यः, जुष्यः
अवश्यस्तुत्यः
शस्यम्, शंस्यम्
दुह्यम्, दोह्यम्
गुह्यम्; गोह्यम्
आज्यम्, वृत्यम्, वृध्यम्

कल्प्यम्, चर्त्यम्
तपरकरणं किम्?
कीर्त्यम्, खेयम्
इचेति ह्रस्वः सुपठः
भृत्याः कर्मकराः
संभृत्याः, संभार्याः
असंज्ञायां किम्?
भार्या नाम क्षत्रियाः
कथं भार्या वधूरित्यादिः—
सत्यम्
मृज्यः, मार्ग्यः
न्यङ्कुः
राजसूयः, राजसूयम्
सरत्याकाशे सूर्यः
मृषोद्यम्
उच्छ्रायसौन्दर्यगुणा मृषोद्याः
रोचते रुच्यः
सुवर्णरजतभिन्नं धनं कुप्यम्
गोप्यमन्यत्
कृष्टपच्याः कृष्टपाक्याः
न व्यथतेऽव्यथ्यः
भिनत्ति कूलं भिद्यः
उज्झत्युदकमुज्झ्यः
नदे किम्?
भेत्ता, उज्झिता
पुष्यन्त्यस्मिन्नर्थाः पुष्यः
सिद्ध्यन्त्यस्मिन्सिध्यः
विपूयो मुञ्जः
विनीयः कल्कः
जित्यो हलिः
विपव्यम्, विनेयम्
जेयम्
प्रतिगृह्यम्, अपिगृह्यम्
प्रतिग्राह्यम्, अपिग्राह्यम्
अवगृह्यम्, प्रगृह्यं पदम्
गृह्यकाः शुकाः
ग्रामगृह्या सेना
पद्यः
आर्यगृह्यः
कृत्यम्, वृष्यम्
कार्यम्, वर्ष्यम्
युग्यो गौः
अमासहवसन्तोऽस्यां-
चन्द्रार्कावमास्या
अमावस्या, पाक्यम्
पाणिसर्ग्या रज्जुः
समवसर्ग्या, गर्ज्यम्
प्रामाण्ये प्रमाणं मुनीनाम्
समाजः, परिव्राजः
भुजः पाणिः, न्यब्जः
उपतापो रोगः
पाण्युपतापयोः किम्?
भोगः, समुद्गः
पञ्च प्रयाजाः
त्रयोऽनुयाजाः
यज्ञाङ्गे किम्?

याग:, अनुयाग:
च्यम्
तौकिम्?
कृयंकाष्ठम्
वश्यपाच्यम्
ज्यम्, याच्यम्
च्यम्
वाच्यंग्रन्थविशेषः
र्च्यम्, त्याज्यम्
जेर्ग्रहणंचिन्त्यम्
च्यम्, वाक्यम्
योज्यः, नियोज्यः
ग्यमन्यत्
प्यम्, दाभ्यः
व्यम्, पाव्यम्
लाव्यम्, याव्यम्
प्यम्, राप्यम्
प्यम्, त्राप्यम्
म्यम्
नाय्यः, ओनेयोऽन्यः
दादिःवैश्यकुलादेरानीतोदक्षि-
णाग्निश्च
णाय्यश्चोरः
नाय्योऽन्तेवासी

प्रणेयोऽन्यः
पाय्यं मानम्
सान्नाय्यं हविर्विशेषः
निकाय्योनिवासः
धाय्याऋक्
कुण्डपाय्यःक्रतुः
सञ्चीयतेऽसौसञ्चाय्यः
परिचाय्यम्, उपचाय्यम्
परिचेयम्, उपचेयम्
संवाह्यम्, चित्योऽग्निः
अग्नेश्चयनमग्निचित्या
त्वयागन्तव्यम्
गमनीयम्
गम्यम्
तेन न खलर्थेषुसिद्धम्
स्तुत्यः, स्तोता
स्तुतिकर्ता
भवतीति भव्यः
भव्यमनेन वा
गायतीतिगेयः साम्नामयम्
गेयं सामानेन वा
वोढुंशक्योवोढव्यः
वहनीयोवाह्यः

इतिकृदन्तकृत्यप्रक्रियाप्रयोगाः।

अथ पूर्वकृदन्तप्राक्रियाप्रयोगाः ।

कारकः, कर्त्ता
वोढुमर्होवोढा
कारिका, कर्त्री
कुटिता, कोटकः
विजिता, घातकः
दायकः
शमकः, दमकः
नियामकः
जनकः, वधकः
रन्धकः, जम्भकः,
रधिता, रद्धा
मङ्क्ता, नन्ष्टा
नशिता
रम्भकः, रब्धा
लम्भकः, लब्धा
पषिता, पष्टा
सहिता, सोढा
दरिद्रिता, दरिद्रायकः
पादहारकः
प्रक्रन्ता
कर्त्तरीतिकिम् ?
प्रक्रमितव्यम्
आत्मनेपदेतिकिम् ?
संक्रमिता, क्रमिता
क्रन्तेत्यपिकेचित्
सञ्जिगमिषिता
विवृत्सिता, पापचकः

पापाचकः
नन्दनः, जनार्दनः
मधुसूदनः, विभीषणः
लवणः, ग्राही
स्थायी, मन्त्री
विषयी, विषयी
परिभावी, परिभवी
नदट्, चोरट्
देवट्, नदी
चोरी, देवी
जारभरा, श्वपचा
श्वपाकोऽपि
चेक्रियः, नेन्यः
लोलुवः, पोपुवः
मरीमृचः
चराचरः, चलाचलः
पतापतः, वदावदः
घनाघनः पाटूपटः
चरः, चलः
पतः, वदः
हनः, पाटः
रात्रींचरः, रात्रिंचरः
क्षिपः, लिखः
बुधः, कृशः, ज्ञः
प्रिणातीतिप्रियः
किरतीतिकिरः
क्षेपकः, क्षेप्ता

ः, प्रज्ञः	दावः, दवः
ः, जिघ्रः	नायः, प्रद्रवः
, घ्रयः	प्रणयः
कन्या	ग्राहः, ग्रहः
तीतिपश्यः	भवोदेवः संसारश्च
ः, विन्दः	भावाःपदार्थाः
यः, पारयः	भावः, गृहम्
ः, उद्देजयः	तात्स्थ्याद्गृहादाराः
यः, सातयः	नर्तकः, नर्तकी
रमात्मा	खनकः, खनकी
न्तोभक्ताः	रजकः, रजकी
यः	रजिका, रजकी
सर्गात्किम् ?	गाथकः, गायनः
पः	गायनी
स्पादेवाः	जहात्युदकमितिहायनो व्रीहिः
न्दः, अरविन्दम्	जहातिभावानितिहायनोवर्षम्
, दधः	जिहीते–प्राप्नोतिवा
, प्रधः	प्रवकः, सरकः
ः, ज्वलः	लवकः
ः, चलः	जीवतात्,—जीवकः
लः, अवतानः	नन्दतात्,—नन्दकः
यायः, प्रतिश्यायः	आशासितुः पित्रादेरियमुक्तिः
, धायः	कुम्भकारः
ः	आदित्यंपश्यति
ावः, संस्रावः	मांसशीला, मांसकामा
यः, अवसायः	मांसभक्षा, कल्याणाचारा
ारः, लेहः	सुखप्रतीक्षा, बहुक्षमा
, श्वासः	कथंतर्हिगङ्गाधरभूधरादयः

स्वर्गह्वायः, तन्तुवायः
धान्यमायः
गोदः, पार्ष्णित्रम्
अनुपसर्गेकिम् ?
गोसन्दायः,
ब्रह्मजिनातिब्रह्मज्यः
आह्वः, प्रह्वः
द्विपः, समस्थः
विषमस्थः, ततस्थः
आखूत्यः, प्रष्ठोगौः
अग्रेति किम् ?
प्रस्थः
द्विष्ठः, त्रिष्ठः
तुन्दपरिमृजोऽलसः
शोकापनुदः, सुखस्याहर्ता
तुन्दपरिमार्ज एव
शोकापनोदः
मूलविभुजोरथः
महीध्रः, कुध्रः
गिलतीतिगिलः
सर्वप्रदः, पथिप्रज्ञः
गोसंप्रदायः, गोसङ्क्षयः
सामगः, सामगी
सामसङ्गायः
सुरापी, शीधुपी
क्षीरपाब्राह्मणी
सुरापा
अंशहरः

अनुद्यमनेकिम् ?
भारहारः
शक्तिग्रहः, लाङ्गलग्रहः
सूत्रग्रहः, सूत्रग्राहः
कवचहरःकुमारः
पुष्पाहरः
ताच्छील्येकिम् ?
भारहारः
पूजार्हाब्राह्मणी
स्तम्बेरमो हस्ती
कर्णेजपः सूचकः
शम्भवः, सम्वदः
शङ्करानामपरिव्राजिकात
खशयः
पार्श्वशयः, पृष्ठशयः
उदरेणशेते उदरशयः
उत्तानशयः
अवमूर्धशयः
अवमूर्धा
गिरौशेते गिरिशः
कथं तर्हि गिरिशमुपचचा
कुरुचरः, कुरुचरी
भिक्षाचरः, सेनाचरः
आदायचरः
कथं प्रेक्ष्यस्थितांसहचरीमि
पुरस्सरः, अग्रतस्सरः
अग्रेसरः
कथंतर्हियूथंतदग्रसरगर्वित

सरः
रिकिम् ?
सारः
स्करीविद्या
कर:, वचनकरः
ाकरः, विभाकरः
ाकरः, भास्करः
करः
करः, द्धिकरः
स्करः,
ष्करः
ष्करः
करा, यत्करा
करा, किंकरी
कारः, कर्मकरः
दकारः
बकरिर्व्रीहिः
त्करिर्वत्सः
हिवत्सयोः किम् ?
बकारः, शकृत्कारः
हरिः, नाथहरिः
ौकिम् ?
हारः, नाथहारः
ग्रहिः, आत्मम्भरिः
क्षिम्भरिः
त्स्नाकरम्भमुदरम्भरयश्चकोराः
मेजयः
तमजामृगाः
लन्धयः, तिलन्तुदः

शर्धंजहामाषाः
स्तनन्धयः, स्तनन्धयी
नासिकन्धमः, नाशिकन्धयः
नाडिन्धमः, नाडिन्धयः
मुष्टिन्धमः, मुष्टिन्धयः
घटिन्धमः, घटिन्धय इत्यादिः
खारी, खरी
कूलमुद्रुजः, कूलमुद्वहः
वहंलिहो गौः
अभ्रंलिहोवायुः
प्रस्थम्पचास्थाली
खारिम्पचःकटाहः
मितम्पचाब्राह्मणी
नखम्पचायवागूः
विन्धुन्तुदः, अरुन्तुदः
असूर्यम्पश्याराजदाराः
ललाटन्तपःसूर्यः
उग्रम्पश्यः
इरम्मदोमेघज्योतिः
पाणिन्धमोऽध्वा
प्रियंवदः, वशंवदः
मितङ्गमोहस्ती
विहङ्गमः, विहङ्ग
भुजङ्गमः, भुजङ्गः
द्विषन्तपः, परन्तपः
द्विषतीतापः
वाचंयमोमौनव्रती
व्रतेकिम् ?

वाग्यामः
पुरन्दरः, सर्वंसहः
भगन्दरः
सर्वङ्कषःखलः, कूलङ्कषानदी
अभ्रङ्कषोवायुः, करीषङ्कषावात्या
मेघङ्करः, ऋतिङ्करः
भयङ्करः, अभयङ्करः
क्षेमङ्करः, क्षेमकारः
प्रियङ्करः, प्रियकारः
मद्रङ्करः, मद्रकारः
कथं तर्हि अल्पारम्भाः क्षेमकराः
आशितम्भव ओदनः
आशितम्भवः
विश्वम्भरः, विश्वम्भराः
रथन्तरं साम
पतिम्वराकन्या
शत्रुञ्जयो हस्ती
युगन्धरः पर्वतः
शत्रुन्तपः, शत्रुंसह
अरिन्दमः, दमिः
दमिः,
सुतङ्गमः,
अन्तगः, सर्वत्रगः
पन्नगः, पन्नम्
उरगः, सुगः
दुर्गः
ग्रामगः, विहगः
शत्रुंवध्याच्छत्रुहः

दार्वाघाटः
चार्वाघाटः, चार्वाघातः
वर्णसंघाटः, पदसङ्घाटः
वर्णसङ्घातः, पदसङ्घातः
क्लेशापहः पुत्रः
तमोपहः सूर्यः
कुमारघाती, शार्णघाती
जायाघ्नोना, पतिघ्नीस्त्री
जायाघ्नस्तिलकालकः
पतिघ्नीपाणिरेखा
पित्तघ्नंघृतम्
अमनुष्येति किम् ?
आखुघातःशूद्रः
अथ कथं बलभद्रःप्रलंबघ्नः
शत्रुघ्नः, कृतघ्न इत्यादि
चोरघातो नगरघातो हस्ती
हस्तिघ्नोना, कपाटघ्नश्चौरः
पाणिघः, ताडघः
शिल्पिनिकिम् ?
पाणिघातः, ताडघातः
राजानं हन्तिराजघः
आढ्यङ्करणम्
अच्वौकिम् ?
आढ्यीकुर्वन्त्यनेन
आढ्यम्भविष्णुः
आढ्यम्भावुकः
घृतस्पृक्, मन्त्रस्पृक्
सदृक्, सदृशः

न्यादृक्, अन्यादृशः
दृक्षः, सदृक्षः
न्यादृक्षः
सत्, उपनिषत्
ण्डसूः प्रसूः
त्रछिद्, प्रछिद्
त्रभुक्, प्रभुक्
धुक्, प्रधुक्
वयुक्, प्रयुक्
दुवित्, निविदित्यादि
ग्रणीः, ग्रामणीः
शभाक्, प्रभाक्
मात्, सस्यात्
नन्नेकिम् ?
ग्रादः
क्रियात्-आममांसभक्षकः
यंतर्हि क्रव्यादोऽस्रपःआसर इति
मदुघा
शर्मा, प्रातरित्वा
जावा, अवावा
ध्वत्, पर्णध्वत्
हभ्रट्
ाण्
ग्रशीः, आशीः
:, पूः
ुच्छ्रत्
ान्, प्रशाम्
पूत्तः

जूः, जूरौ
जूरः
तूः, स्रूः
जनौः, जनावौ
जनावः
मूः, मुवौ
मुवः,
सुमूः, सुम्वौ, सुम्वः
मूः, मुरौ, मुरः
धुर्वौ, धूः
अङ्गत्
परीतत्, संयत्
सुनत्
अग्रेभूः, अग्रेभ्रूः
शंस्थः, संस्थाः
उष्णभोजी, शीतभोजी
अजातौकिम् ?
ब्राह्मणानामन्त्रयिता
ताच्छील्येकिम् ?
उष्णंभुंक्ते कदाचित्
सबभूवोपजीविनाम्
अनुयायिवर्गः
पतत्यधोधामविसारि
नवश्वनीयाप्रभवोऽनु-
जीविभिरित्यादौ
साधुदायी, ब्रह्मवादी
उष्ट्रक्रोशी
ध्वाङ्क्षरावी

कर्तरिकिम् ?
अपूपानिवभक्षयतिमाषान्
उपमानेकिम् ?
उष्ट्रः क्रोशति
स्थण्डिलशायी
क्षीरपायिण उशीनराः
दर्शनीयमानी
पण्डितम्मन्यः
कालिमन्या
अनव्ययस्य किम् ?
गाम्मन्यः
स्त्रियम्मन्यः
स्त्रींमन्यः
नरम्मन्यः, भुवम्मन्यः
श्रीमन्यङ्कुलम्
सोमयाजी
अग्निष्टोमयाजी
पितृव्यघाती
ब्रह्महा, भ्रूणहा
वृत्रहा
सुकृत्, कर्मकृत्
पापकृत्, मन्त्रकृत्
पुण्यकृत्
मन्त्रमधीतवान्मन्त्राध्यायः
मन्त्रङ्करोतिकरिष्यति वा
शास्त्रकृत्, भाष्यकृत
सोमसुत्, अग्निचित्
श्येनचित्

सोमविक्रयी
पारदृश्वा, राजयुध्वा
राजकृत्वा
सहयुध्वा, सहकृत्वा
सरसिजम्, मन्दुरजः
संस्कारजः, अदृष्टजः
प्रजास्यात्सन्ततौ जने
पुमनुजा
अजः, द्विजः
ब्राह्मणजः
परितः खाता परिखा
स्नातंमया, स्तुतस्त्वयाविष्णु
विष्णुर्विश्वं कृतवान्
क्षीणवान्
क्षितः कामोमया
श्रितः, श्रितवान्
भूतः, भूतवान्
क्षुतः, ऊर्णुतः
नुतः, वृतः
क्षीणः, कार्तिः
भिन्नः, छिन्नः
द्राणः, स्त्यानः
ग्लानः
लूनः, जीनः
दूनः
मृदुतयादुतयेतिमाघः
गूनः
पूनायवाः, पूतमन्यत्

सिनोग्रासः
प्रासेतिकिम् ?
सितापाशेन सूकरी
र्मकर्तृकेति किम् ?
सितोग्रासोदेवदत्तेन
ग्नः, उच्छूनः
हीणः
नः, लूनवान्
नः, दूनवान्
ड्डीनः
ीनंघृतम्
स्पर्शेकिम् ?
ीतंजलम्
वमूर्तिस्पर्शयोः किम् ?
न्स्यानो वृश्चिकः
तिशीनः
भिश्यानंघृतम्
भिशीनम्
वश्यानोऽवशीनोवृश्चिकः
मवश्यानः
मक्नः
नपादानेकिम् ?
दक्तमुदकंकूपात्
क्णः, वृक्णवान्
रिस्कन्दः
ाच्येतिकिम् ?
रिष्कन्दः , परिस्कन्दः
नः, द्यूतम्

निर्वाणोऽग्निर्मुनिर्वा
निर्वातोवातः
शुष्कः, पक्वः
क्षामः
प्रस्तीमः, प्रस्तीतः
प्रात्किम् ?
स्त्यानः
फुल्लः, फुल्लवान्
क्षीबोमत्तः
कृशस्तनुः
उल्लाघोनीरोगः
अनुपसर्गात्किम् ?
प्रफुल्तः, प्रक्षीवितः
प्रकृषितः
प्रकृशितः, प्रोल्लाघितः
कथंतर्हिलोध्रद्रुमंसानुमतः-
प्रफुल्लमिति
नुन्नः, नुत्तः
विन्नः, वित्तः
विदितः, विन्नः
उन्नः, उत्तः
त्राणः, त्रातः
घ्राणः, घ्रातः
ह्रीणः, ह्रीतः
क्ष्यातः, ख्यातः
पूर्तः, मूर्तः, मत्तः
वित्तंधनम्
वित्तः पुरुषः

अनयोः किम् ?
विघ्नः
भित्तम्, भिन्नम्
ऋणम्, ऋतम्
स्फीतः, निष्कुषितः
उषितः, क्षुधितः
अञ्चितः, अक्तः
लुभितः, लुब्धः
क्लिशितः, क्लिष्टः
पवितः, पूतः
शयितः, शयितवान्
शेश्यितः, शेश्यितवान्
प्रस्वेदितश्चैत्रः
प्रस्वेदितंतेन, स्विदित इत्येव
प्रमेदितः, प्रमेदितवान्
प्रक्ष्वेदितः, प्रक्ष्वेदितवान्
प्रधर्षितः, प्रधर्षितवान्
धर्षितंतेन
सेट्किम् ?
प्रस्विन्नः, प्रस्वेदितं तेन
मर्षितः, मर्षितवान्
क्षमायांकिम् ?
अपमृषितं वाक्यम्
द्युतितम्, द्योतितम्
मुदितम्, मोदितं साधुना
प्रद्युतितः, प्रद्योतितः
प्रमुदितः, प्रमोदितः साधुः
उदुपधात्किम् ?

विदितम्
भावेत्यादिकिम् ?
रुचितं कार्षापणम्
सेट्किम् ?
कुष्टम्, गुधितम्
भावितः, भावितवान्
शूनः, दीप्तः
गूढः, वतः
ततः, पतितः
तेनधावितमिभराजधियेत्यादि
दरिद्रितः
क्षुब्धोमन्थश्चेत्
स्वान्तंमनः, ध्वान्तंतमः
लग्नंसक्तम्
म्लिष्टमविस्पष्टम्
विरिब्धः, स्वरः
वेदभाष्येफाण्टशब्दार्थमाह
बाढंभृशम्, क्षुभितम्
क्षुब्धोराजा
स्वनितम्, ध्वनितम्
लगितम्, म्लेच्छितम्
विरेभितम्, फणितम्
वाहितम्
धृष्टोविशस्तः, धर्षितः
विशसितः
धृष्टम्, धर्षितम्
प्रधृष्टः, प्रधर्षितः
दृहितः, दृंहितः

रिवृहितः, परिवृंहितः
थात्कष्टंकृच्छ्रमाभीलम्
ष्टो मोहः, कष्टं शास्त्रम्
षितम् , घुष्टारज्जुः
विशब्दनेकिम् ?
षितं वाक्यम्
मर्णः, न्यर्णः
र्णः, अर्दितः
भ्यर्णम् , नातिदूरम्
सन्नं वा, अभ्यर्हितम्
तं च्छन्दश्छात्रेणसंपादितम्
यीतम्
तितारज्जुः
तंक्षीरम्
णम् , श्रपितं वा
मितः, शमितः
तः, दासितः
शितः, छादितः
तः
तः, रुष्टः
तः, अमितः
, त्वरितः
ष्टः, संघुषितः
वान्तः, आस्वनितः
हृषितं लोम
हृषितोमैत्रः
लीके
चितः अपचायितः

पीनं मुखम् , प्यानः, पीनः
स्वेदः
प्रप्यानः, आपीनोऽन्धुः
आपीनमूधः, प्रह्वन्नः
दितः, सितः
मितः, स्थितः
शितः, शातः
छितः, छातः
संशितं व्रतम्
संशितोब्राह्मणः
अभिहितम् , निहितम्
दत्तः
घोः किम् ?
दातः
विदत्तमित्यादौ
प्रत्तः, अवत्तः
अवदत्तं प्रदत्तं च, विदत्तश्चादि-
कर्मणि ।
सुदत्तमनुदत्तंच, निदत्तमिति-
चेष्यते ॥
नीत्तम् , सूत्तम्
धीतम् , गीतम्
पीतम् , जातम्
सातम् , खातम्
जग्धः
प्रकृतः कटंसः
प्रकृतः कटस्तेन
प्रक्षीणः सः
क्षीणायुर्भव, क्षितायुर्वा

क्षीणोऽयं तपस्वी, क्षितो वा	तेनेदं यातम्
निष्णातः शास्त्रेषु	अनन्तेनेदं भुक्तम्
नद्यांस्नातीति नदीष्णः	कथं भुक्ताः ब्राह्मणा इति
प्रतिष्णातं सूत्रम् , प्रतिस्नातम्	द्विष्णः, इद्धः
कापिष्ठलिः पुत्रः	राज्ञांमतः इष्टः
गोत्रे किम् ?	बुद्धः, विदितः
कपीनांस्थलं कपिस्थलम्	पूजितः, अर्चितः
विष्ठलम् , कुष्ठलम्	शीलितोरक्षितः
शमिष्ठलम् , परिष्ठलम्	क्षान्तः आक्रुष्टो जुष्टइत्यादि
गङ्गाङ्गतः, गङ्गांप्राप्तः	जल्पितम् , शयितम्
ग्लानः सः	हसितम्
लक्ष्मीमाश्लिष्टोहरिः	सुत्वा, सुत्वानौ
शेषमधिशयितः	यज्वा, यज्वानौ
वैकुण्ठमधिश्रितः	जरन् , जरन्तौ
शिवमुपासितः	जरन्तः
हरिदिनमुपोषितः	जीर्णः, जीर्णवान्
राममनुजातः	तं तस्थिवांसं नगरोपकण्ठे-इति
गरुडमारूढः	श्रेयांसि सर्वाण्यधिजग्मुषस्ते-इति
विश्वमनुजीर्णः	आश्विान् , दद्विान्
प्राप्तागङ्गायेनेत्यादि	जक्षिवान्
ध्रौव्यम् , स्थैर्यम्	एषां किम् ?
मुकुन्दस्यासितमिद-मिदंयातं रमापतेः ।	बभूवम्
भुक्तमेतदनन्तस्ये-त्यूचुर्गोप्योदिदृक्षवः ॥	निषेदुषीमासनबन्धधीरः
असितो मुकुन्दः	अध्यूषुषस्तामभवज्जनस्य
आसितं तेन	शुश्रुवान् , उपेयिवान्
रमापतिरिदंयातः	उपेयुषः स्वामपिमूर्तिमग्र्याम्
	उपेयुषी
	ईयिवान् , समीयिवान्

कृजयधृतेरनाशुष इति भारविः
नूचानः
ग्मिवान्, जगन्वान्
घ्निवान्, जघन्वान्
विदिवान्, विविद्वान्
विशिवान्, विविश्वान्
विद्वान्
दृशिवान्, ददृशवान्
न्तं चैत्रं पश्य
मानंचैत्रंपश्य
न् ब्राह्मणः
जीवन्यःपरावज्ञादुःखदग्धोऽ-
जीवति
चन्, हेपचमान
ानाभुञ्जतेयवनाः
यन्वसति
पश्यन्मुच्यते
यमाणः सोमः
ीनः
न्, विद्वान्
ुषी
ष्यन्तं करिष्यमाणंपश्य
ष्यतः, करिष्यद्भक्ति
रिष्यन्
यिष्यन्वसति
ष्यन्
ानः, यजमानः
भुञ्जानः

कवचंबिभ्राणः
शत्रुंनिघ्नानः
अधीयन्, धारयन्
अकृच्छ्रिणिकिम् ?
कृच्छ्रेणाधीते, धारयति
द्विषन्शत्रुः
सर्वेसुन्वन्तः सर्वेयजमानाः सत्रिणः
अर्हन्, कर्ताकटम्
अलङ्करिष्णुः निराकरिष्णुः
प्रजनिष्णुः, उत्पचिष्णुः,
उत्पतिष्णुः, उन्मदिष्णुः
रोचिष्णुः, अपत्रपिष्णुः
वर्तिष्णुः, वर्धिष्णुः
सहिष्णुः, चरिष्णुः
वीरुधः पारयिष्णवः
भविष्णुः
कथं तर्हिजगत्प्रभोरप्रभविष्णुवैष्ण-
वमिति
भ्राजिष्णुरितिवृत्तिः
एवं क्षयिष्णुः
ग्लास्नुः, जिष्णुः
स्थास्नुः, भूष्णुः
दङ्क्ष्णवः, पशवः
त्रस्नुः, गृध्नुः
धृष्णुः, क्षिप्नुः
तेन शमिनितरा-शमिनीतराच
शमी, तमी, दमी
श्रमी, भ्रमी, क्लमी

क्षमी, प्रमादी
उन्मादी
संपर्की, अनुरोधी
आयामी, आयासी
परिसारी, संसर्गी
परिदेवी, संज्वारी
परिक्षेपी, परिपाटी
वरिवादी, परिदाही
परिमोहि, दोषी
द्वेषी, द्रोही, दोही
योगी
आक्रीडी, विवेकी
त्यागी, रागी, भागी
अतिचारी, अपचारी
अमोषी, अभ्याघाती
विकाषी, विलासी
अपलाषी, विलाषी
प्रलापी, प्रसारी
पद्रावी, प्रमाथी
प्रवादी, प्रवासी
निन्दकः, हिंसकः
आदेवकः, आक्रोशकः
उपसर्गेकिम् ?
देवयिता, क्रोष्टा
चलनः, चोपनः
कम्पनः, शब्दनः
रवणः
अकर्मकात्किम् ?

पठिताविद्याम्
वर्तनः, वर्धनः
अनुदात्तेतः किम् ?
भविता
हलादेः किम् ?
एधिता
अकर्मकात्किम् ?
वसितावस्त्रम्
जवनः, चङ्क्रमणः
दन्द्रमणः, सरणः
क्रोधनः, रोषणः
मण्डनः, भूषणः
क्नूयिता, क्ष्मायिता
सूदिता, दीपिता
दीक्षिता
तेन कम्राकमनायुवतिः
कम्प्रा कम्पना शाखा
कथं मधुसूदनः, नन्द्यादिः
लाषुकः, पातुक इत्यादि
जल्पाकः, भिक्षाकः
कुट्टाकः, लुण्टाकः
वराकः, वराकी
प्रजवि, प्रजविनौ
प्रजविनः
जयी, दरी
क्षयी, विश्रयी
अत्ययी, वमी
अव्यथी, अभ्यमी

परिभवी, प्रसवी
स्पृहयालुः, गृहयालुः
पतयालुः, दयालुः
निद्रालुः, तन्द्रालुः
श्रयालुः
…रुः, धारुः, सेरुः
…द्रुः, सद्रुः
…स्मरः, घस्मरः
…द्मरः
…ङ्गुरः, भासुरः
…दुरः
…दुरः, भिदुरम्, छिदुरम्
…त्वरः, इत्वरी, नश्वरः
…त्वरः, सृत्वरः
…त्वरी, जागरूकः
…यजूकः, जञ्जपूकः
…दशूकः
…म्रः, कम्प्रः, स्मेरः
…जस्रम्, कम्रः
…स्रः, दीप्रः
…कीर्षुः, आशंसुः
…क्षुः
…दुः, इच्छुः
…ञ्जिगाति सुस्नुयुः
…ः सोमम्, दद्गिर्गाः
…र्वञ्जम्, जग्मिर्युवा
…निर्वृत्रममित्रियम्
…ः

दधिः, चक्रिः
सस्त्रिः, जग्मिः
जज्ञिः, नेमिः
स्वप्नक्, तृष्णक्
तृष्णजौ, तृष्णजः
धृष्णक्
शरारुः, वन्दारुः
भीरुः, भीलुकः
भीरुकः
स्थावरः, ईश्वरः
भास्वर, पेश्वरः
कस्वरः, यायावरः
विभ्राट्
भाः, भासौ
धूः, धुरौ
विद्युत्, ऊर्क्
पूः, पुरौ
जूः, जुवौ, जुवः
ग्रावस्तुत्
छित्, भिद्
वक्तीतिवाक्
पृच्छतीतिप्राट्
आयतंस्तौति आयतस्तूः
कटं प्रवते कटप्रूः
श्रयति हरिं श्रीः
दिद्युत्, जगत्
जुहूः, दीर्यति ददत्
धीः

मित्रभूर्नामकश्चित्
प्रतिभूः
विभुर्व्यापकः
प्रभुस्वामी, संभुर्जनिता
विभुर्नामकश्चित्
मितंद्रवतीतिमितद्रुः
शतद्रुः, शंभुः
धात्रीजनन्यामलकीवसुमत्युप-
मातृषु
दात्यनेनदात्रम्, नेत्रम्
शस्त्रम्, योत्रम्
योक्त्रम्, स्तोत्रम्
तोत्रम्, सेत्रम्
सेक्त्रम्, मेढ्रम्,
पत्रम्, दंष्ट्रा, नध्री
हलस्य सूकरस्य वा पोत्रम्
अरित्रम्, लवित्रम्
धवित्रम्, सवित्रम्
खनित्रम्, सहित्रम्
चरित्रम्
पवित्रम्
पूयतेऽनेनेति पवित्रम्
देवतायां तुः—
अग्निःपवित्रंसमापुनातु

शम्

इतिपूर्वकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

अथ उत्तरकृदन्तप्रक्रियाप्रयोगाः ।

संज्ञासुधातुरूपाणिप्रत्ययाश्चततः परे ।
कार्याद्विद्यादनूबन्धमेतच्छास्त्रमुणादिषु ॥

दाशन्ति तस्मैदाशः
गांहन्ति तस्मै गोघ्नोऽतिथिः
भीमः, भीष्मः
प्रस्कन्दनः प्रस्कन्दः
मूर्खः, खलतिः
ततोऽसौभवति तन्तुः
वृत्तंतदितिचर्म
चरितंतदिति वर्त्म
कृष्णंद्रष्टुंयाति
कृष्णंदर्शको याति
इच्छतिभोक्तुम्
वष्टि-वाञ्छतिवा
शक्नोतिभोक्तुम्
एवं धृष्णोतीत्यादौ

अस्ति भवति विद्यते वा भोक्तुम्
पर्याप्तोभोक्तुम्-प्रवीणः
कुशलः-पटुरित्यादि
पर्याप्तिवचनेषुकिम् ?
अलंभुक्त्वा
अलमर्थेषुकिम् ?
पर्याप्तंभुङ्क्ते
कालःसमयोवेला अनेहावाभोक्तुम्
भूतानिकालःपचतीतिवार्ता
यागाययाति
काण्डलावोव्रजति
कम्बलदायोव्रजति
पादः, रोगः
वेशः, स्पर्शः
सारः, अतिसारो व्याधिः
विसारो मत्स्यः
पाकः, पाकौ
स्फारः, स्फालः
परीहारः
नीकाशः, अनूकाशः
कः किम् ?
प्रकाशः, शमः
आचामः, कामः
यामः, विश्राम इति
स्यदोवेगः, स्यन्दः
अवोदः अवक्लेदनम्
एध इन्धनम्
ओद्म उन्दनम्

रागः
अनयोः किम् ?
रङ्गः, प्रासः
कोभवता लाभोलब्धः
एकस्तण्डुलनिचायः
द्वौ शूर्पनिष्पावौ, द्वौ कारौ
दारयन्तीति दाराः
जारयन्तीति जाराः
उपेत्य अस्मादधीयते-उपाध्यायः
उपाध्याया, उपाध्यायी
शारोवायुः, शारोवर्णः
निवृतमावरणम्
गौरिवाकृतनीशारः प्रायेणेत्यादि
संरावः
उपसर्गे किम् ?
रवः
अभिनिष्ठानोवर्णः
शब्दसंज्ञायांकिम् ?
अभिनिस्तनति मृदङ्गः
संयावः पिष्टविकारोऽपूपविशेषः
संद्रावः, संदावः
श्रायः, नायः, भावः
अनुपसर्गेकिम् ?
प्रश्रयः, प्रणयः
प्रभवः
कथंप्रभावोराज्ञ इति
कथं राज्ञोनय इति
विद्रावः, विश्रावः

वौ किम् ?
च्चवः, श्रवः
अवनायः-अधोनयनम् ?
उन्नायः-उर्ध्वनयनम्
कथमुन्नयः-उत्प्रेक्षेति
प्रद्रावः, प्रस्तावः
प्रस्नावः
प्रेइति किम् ?
द्रवः, स्तवः, स्रवः
निष्पावः, अभिलावः
निरभ्योः किम् ?
पवः, लवः,
उद्गारः, निगारः
उन्न्योः किम् ?
गरः
उत्कारः, निकारः
धान्येकिम् ?
भिक्षोत्करः, पुष्पकरः
संस्तावः
यज्ञेकिम् ?
संस्तवः परिचयः
प्रस्तारः
अयज्ञेकिम् ?
बर्हिषः प्रस्तरो मुष्टिविशेषः
पटस्यविस्तारः
प्रथनेकिम् ?
तृणविस्तरः
अशब्देकिम् ?

ग्रन्थविस्तरः
विष्टारपङ्क्तिश्छन्दः
उद्ग्राहः
मल्लस्य संग्राहः
मुष्टौकिम् ?
द्रव्यस्य संग्रहः
परिणायेन शारान्हन्ति
एषोऽत्रन्यायः
द्यूताभ्रेषयोःकिम् ?
परिणयोविवाहः
न्ययोनाशः
तवपर्यायः
अनुपात्ययेकिम् ?
कालस्यपर्ययः
तवविशायः
तवराजोपशायः
पर्यायेकिम् ?
विशयः, संशयः
उपशयः समीपशयनम्
पुष्पप्रचायः
हस्तादानेकिम् ?
वृक्षाग्रस्थानांफलानांयष्ट्याप्रच
करोति
अस्तेयेकिम् ?
पुष्पप्रचायश्चौर्येण
काशीनिकायः
आकायमग्निंचिन्वीतशरीरे
कायः; गोमयनिकायः

एषुकिम् ?
चयः
गोमयानां निकेचायः
भिक्षुनिकायः
अनौत्तराधर्येकिम् ?
सूकरनिचयः
सङ्घेकिम् ?
ज्ञानकर्मसमुच्चयः
व्यावक्रोशी, व्यावहासी
सांराविणंवर्तते
अवग्राहस्तेभूयात्
निग्राहस्तेभूयात्
आक्रोशेकिम् ?
अवग्रहःपदस्य
निग्रहश्चोरस्य
पात्रप्रग्राहेणचरतिभिक्षुः
उत्तरः परिग्राहः
स्फ्येन वेदेःस्वीकरणम् ?
नीवाराः
धान्येकिम् ?
नीवराकन्या, प्रवरासेतिवत्
उच्छ्रायः, उद्यावः
उत्पावः, उद्रावः
वृक्षं पतनान्ताःसमुच्छ्रया इति
आरावः, आरवः
आप्लावः, आप्लवः
अवग्रहः, अवग्राहः
धर्मप्रतिबन्धेकिम् ?

अवग्रहः पदस्य
तुलाप्रग्राहेणचरति
तुलाप्रग्रहेण
प्रग्रहः, प्रग्राहः
प्रवारः, प्रवरः
परिभावः, परिभवः
अवज्ञानेकिम् ?
सर्वतोभवनंपरिभवः
चयः, जयः
भयम्, वर्षम्
करः, गरः
शरः, यवः
लवः, स्तवः, पवः
विष्टरोवृक्ष आसनं च
वृक्षेकिम् ?
वाक्यस्यविस्तरः
ग्रहः, वरः, दरः
निश्चयः, गमः
वशः, रणः
प्रस्थः, विघ्नः
चक्रम्, चिक्लिदम्
चक्रसः
प्रघसः, विघसः
उपसर्गेकिम् ?
घासः
न्यादः, निघसः
व्यधः, जपः
आव्याधः, उपजापः

स्वनः, स्वानः	अक्षेषु किम् ?
हसः, हासः	पादस्यग्रहः
प्रस्वानः, प्रहासः	गवामुपसरः
संयमः, संयामः	कथंमवसरः प्रसर इति
उपयमः, उपयामः	निहवः, अभिहवः
नियमः, नियामः	उपहवः, विहवः
वियमः, वियामः	एषुकिम् ?
यमः, यामः	प्रह्वायः, आहवः
निगदः, निगादः	युद्धेकिम् ?
निनदः, निनादः	आह्वायः
निपठः, निपाठः	आहावस्तुनिपानंस्यादुपकूप-जलाशये
निस्वनः, निस्वानः	हवः, वधेनदस्युम्
निक्वणः, निक्वाणः	घातः, अभ्रघनः
क्वणः, क्वाणः	कथं सैन्धवघनमानयेति
प्रक्वणः, प्रक्वाणः	अन्तर्घनः-अन्तर्घण इति च
मूलकपणः, शाकपणः	प्रघणः, प्रघाणः
परिमाणेकिम् ?	तदुद्घनः
पाणः	अपघनः, अपघातः
धनमदः, उन्मादः	अयोघनः, विघनः
हर्षेकिम् ?	द्रुघनः, द्रुघण इत्येके
प्रमादः, संमादः	द्रुर्वृत्तः
समजःपशूनांसंघः	स्तम्बघ्नः, स्तम्बघनः
उदजः पशूनांप्रेरणम्	स्तम्बघातः, परिघः
पशुषुकिम् ?	पलिघः, परिघः
समाजो ब्राह्मणानाम्	पर्यङ्कः, पल्यङ्कः
उदाजः क्षत्रियाणाम्	उपघ्नः
अक्षस्यग्लहः	पर्वतोपघ्नः
व्यात्युक्षीमभिसरणग्लहामदीव्यन्	

सङ्घः, उद्घः
निमितम् , निघा वृक्षाः
पक्त्रिमम् , उप्त्रिमम्
वेपथुः, श्वयथुः
यज्ञः, याच्ञा
यत्नः, विश्नः, प्रश्नः
रक्ष्णः, स्वप्नः
प्रधिः, अन्तर्धिः
उपाधिः, जलधिः
कृतिः, चितिः, स्तुतिः
स्फायी, स्फातिः
स्फीतिकाम इति तु प्रामादिकम्
श्रुतिः, इष्टिः, स्तुतिः
कीर्णिः, गीर्णिः
लूनिः, धूनिः
यूनिः, प्रह्लन्निः
चूर्तिः, फुल्तिः
अपचितिः
सम्पत् , विपत्
सम्पत्तिः, विपत्तिः
प्रस्थितिः, उपस्थितिः
सङ्गीतिः, संपीतिः
पक्तिः
कथमवस्था संस्थेति
ऊतिः, यूतिः, जूतिः
सातिः, हेतिः, कीर्तिः
व्रज्या, इज्या
समज्यासभा, निषद्या आपणः

निपत्यापिच्छिलाभूमिः
मन्यागलपार्श्वे शिरा
विद्या, सुत्या अभिषवः
शय्या, भृत्या
इत्या शिविका
कृत्या, क्रिया, कृतिः
इच्छा, परिचर्य्यापूजा
परिसर्य्या परिसरणम्
मृगया, अटाट्या
जागरा, जागर्या
चिकीर्षा, पुत्रकाम्या
ईहा, ऊहा
गुरोः किम् ?
भक्तिः
हलः किम् ?
शीतिः
आप्तिः, दीप्तिः
निगृहीतिः, निपठितिः
जरा, त्रपा
भिदा, भित्तिः
छिदा, मृजा
कृपा
चिन्ता, पूजा, कथा
कुम्बा, चर्चा
प्रदा, उपदा
श्रद्धा, अन्तर्धा
अन्तर्धिः
कारणा, हारणा

आसना, श्रन्थना
घट्टना, वन्दना
वेदना, अन्वेषणा
पर्येषणा, परिष्टिः
प्रच्छर्दिका, प्रवाहिका
विचर्चिका, शिरोर्तिः
आसिका, शायिका
पचिः, पचतिः
अकारः, ककारः
रेफः, मत्वर्थीयः
आजिः, आतिः
वापिः, वासिः
कृषिः, गिरिः
उद्दालकपुष्पभञ्जिका
कां त्वं कारिं कारिकां क्रियां–
कृत्यां कृतिं वा कार्षीः ।
सर्वां कारीं कारिकां क्रियां–
कृत्यां कृतीं वा कार्षीः ।
एवंगणिं गणिकां गणनाम्
पाचिं पाचिकां पचां पक्तिम् ।
भवतः आसिका
शायिका
अग्रगामिका
भवानिक्षुभक्षिकामर्हति
इक्षुभक्षिकां मे धारयति
इक्षुभक्षिका उपपादि
आजीवनिस्तेशठभूयात्
अप्रयाणिः

राज्ञाभुज्यन्तेराजभोजनाः शालयः
हसितम् , हसनम्
पयःपानंसुखम्
कर्तुरितिकिम् ?
गुरोः स्नापन सुखम्
प्रवयणम् , प्राजनम्
इध्मप्रव्रश्चनः कुठारः
गोदोहनीस्थाली
अन्तर्हणनम्
अन्तर्हननोदेशः
अन्तर्घ्नन्ति
तपरः किम् ?
अन्तरघ्नानि
अन्तरयणम् , अन्तरयनोदेशः
दन्तच्छदः, आकरः
गोचरोदेशः, सञ्चरोमार्गः
वहः स्कन्धः, व्रजः
व्यजस्तालवृन्तम्
आपणः पण्यस्थानम्
निगमश्छन्दः
कषः, निकषः
अवतारः कूपादेः
अवस्तारोजवनिका
रामः
अपामार्गः
विमार्गः समूहनी
अध्यायः
नियन्ति उद्युवन्ति संहरन्ति

धृतोदङ्कश्चर्मंमयंभाण्डम्
अनुदकेकिम् ?
उद्कोदञ्चनः, आनायः
जालमितिकिम् ?
आनयनः
आखनः, आखानः
तेन भगःपदमित्यादि
आखः, आखरः
आखनिकः, आखनिकवकः
दुष्करः कटोभवता
ईषत्करः, सुकरः
ईषन्निमयः, दुष्प्रमयः
सुविलयः, निमयः
मयः, लयः
ईषत्प्रलम्भः, दुष्प्रलम्भः,
सुप्रलम्भः, उपालम्भः
उपसर्गात्किम् ?
लाभः
सुलभम् , दुलर्भम्
केवलाभ्यांकिम् ?
सुप्रलम्भः, अतिदुर्लम्भः
कथं तर्हि अतिसुलभमतिदुर्लभ-
मिति
दुराढ्यम्भवम्
ईषदाढ्यम्भवम्
स्वाढ्यम्भवम्
ईषदाढ्यङ्करः
दुराढ्यङ्करः

स्वाढ्यङ्करः
च्व्यर्थयोः किम् ?
आढ्येनसुभूयते
ईषत्पानः सोमोभवता
दुष्पानः, सुपानः
दुःशासनः, दुर्योधनः
निष्पानम् , सर्पिष्पानम्
षात्किम् ?
निर्णयः
पदान्तात्किम् ?
पुष्णाति
सुसर्पिष्केण
अवश्यङ्कारी, शतन्दायी
अवश्यं हरिः सेव्यः
शतं देयम्
भवतात् , भूतिः
यन्तिः, रन्तिः
वन्तिः, तन्तिः
सनुतात् , सातिः
सतिः, सन्तिः
देवा एनं देयासुर्देवदत्तः
अलंदत्वा, पीत्वाखलु
अलंखल्वोः किम् ?
माकार्षीत्
प्रतिषेधयोः किम् ?
अलङ्कारः
अपमित्ययाचते, अपमाय
याचित्वा अपमयते

अप्राप्य नदीं पर्वतः	लिखित्वा, लेखित्वा
अतिक्रम्य पर्वतंस्थितानदी	रलः किम् ?
भुक्त्वाव्रजति	सेवित्वा
स्नात्वाभुक्त्वापीत्वाव्रजति	व्युपधात्किम् ?
विष्णुं नत्वास्तौति	वर्तित्वा
स्वृत्वा, सूत्वा, धूत्वा	हलादेःकिम् ?
स्कन्त्वा	एषित्वा
स्यन्त्वा, स्यन्दित्वा	सेट्किम् ?
शयित्वा	भुक्त्वा
सेट्किम् ?	उषित्वा
कृत्वा	क्षुधित्वा, क्षोधित्वा
मृडित्वा,	अञ्चित्वा, अक्त्वा
क्लिशित्वा	लुभित्वा, लोभित्वा
क्लिष्ट्वा	लुब्ध्वा
उदित्वा, उषित्वा	जरीत्वा, जरित्वा, व्रश्चित्वा
रुदित्वा, विदित्वा	शमित्वा, शान्त्वा
मुषित्वा, गृहित्वा	द्यूत्वा, देवित्वा
श्रथित्वा, श्रन्थित्वा	क्रान्त्वा, क्रन्त्वा
गुफित्वा, गुम्फित्वा	झलि किम् ?
नोपधात्किम् ?	क्रमित्वा
कोथित्वा, रेफित्वा	पवित्वा, पूत्वा
वचित्वा, वञ्चित्वा	भक्त्वा, भङ्क्त्वा
लुचित्वा, लुञ्चित्वा	रक्त्वा रङ्क्त्वा,
ऋतित्वा, अर्तित्वा	नष्ट्वा, नंष्ट्वा
तृषित्वा, तर्षित्वा	नशित्वा
मृषित्वा, मर्षित्वा	अञ्जित्वा,
कृशित्वा, कर्शित्वा	अक्त्वा, अङ्क्त्वा
द्युतित्वा, द्योतित्वा	खात्वा, खनित्वा

दित्वा, सित्वा, मित्वा
स्थित्वा, हित्वा,
हित्वा, ह्रात्वा
जग्ध्वा, प्रकृत्य
अनञ् किम् ?
अकृत्वा, परमकृत्वा
कोसिच्चत्
अधीत्य, प्रेत्य
आगत्य, आगम्य
प्रणत्य, प्रणम्य
प्रहत्य, प्रमत्य
प्रवत्य, वितत्य
विधाय,प्रदाय
प्रखन्य, प्रस्थाय
प्रक्रम्य, आपृच्छ्य
प्रदीव्य, प्रपठ्य
प्रधाय, प्रमाय
प्रगाय, प्रपाय
प्रहाय, प्रसाय
प्रमाय, निमाय
उपदाय
विलाय, वीलाय
उत्तार्य, विचार्य
विगणय्य, प्रणमय्य
प्रवेभिदय्य
लघुपूर्वात्किम् ?
संप्रधार्य
आपय्य, प्राप्य

प्रक्षीय, प्रवाय
प्रज्याय, उपव्याय
परिवीय, परिव्याय
कथं मुखं व्यादाय स्वपिति
नेत्रे निमील्य हसतीति
स्मारं स्मारं नमतिशिवम्
स्मृत्वास्मृत्वा
पायंपायम्
भोजंभोजम्
श्रावं श्रावम्
गामंगामम् , लाभं लाभम्
प्रलम्भंप्रलम्भम्
जागरं जागरम्
यदयं भुङ्क्ते ततः पठति
अनाकाङ्क्षे किम् ?
यदयं भुङ्क्त्वा व्रजति ततोऽधीते
अग्रे भोजं व्रजति
अग्रेभुक्त्वा
प्रथमम्भोजम्
प्रथमं भुक्त्वा
पूर्वम्भोजम्
पूर्वंभुक्त्वा
अग्रेभुङ्क्ते ततो व्रजति
अग्रेभोजम्भोजं व्रजति
भुक्त्वा भुक्त्वा
चौरङ्कारमाक्रोशति
स्वादुंकारंभुङ्क्ते
सम्पन्नङ्कारम् , लवणङ्कारम्

स्वादुं कृत्वाभुङ्क्ते
अन्यथाकारम्
एवङ्कारम्, कथङ्कारम्
इत्थंकारंभुङ्क्ते
सिद्धेतिकिम् ?
शिरोऽन्यथा कृत्वा भुङ्क्ते
यथाकारमहंभोक्ष्ये तथाकारंभोक्ष्ये
किं तवानेन ।
कन्यादर्शं वरयति
ब्राह्मणवेदं भोजयति
यावद्वेदंभुङ्क्ते
यावज्जीवमधीते
चर्मपूरंस्तृणाति
उदरपूरंभुङ्क्ते
गोष्पदपूरंवृष्टोदेवः
गोष्पदंप्रवृष्टोदेवः
अस्येतिकिम् ?
मूषिकाविलप्रम्
चेलक्नोपंवृष्टोदेवः
वस्त्रक्नोपम्, वसनक्नोपम्
निमूलकाषंकषति
समूलकाषंकषति
शुष्कपेषंपिनष्टि
चूर्णपेषम्, रूक्षपेषम्
समूलघातंहन्ति
अकृतकारंकरोति
जीवग्राहंगृह्णाति
पादघातंहन्ति

उदपेषंपिनष्टि
हस्तवर्तंवर्तयति
करवर्तम्
हस्तग्राहंगृह्णाति
करग्राहम्, पाणिग्राहम्
स्वपोषंपुष्णाति
धनपोषम्, गोपोषम्
चक्रबन्धंबध्नाति
क्रौञ्चबन्धंबद्धः
मयूरिकाबन्धम्
अट्टालिकाबन्धम्
जीवनाशंनश्यति
पुरुषवाहंवहति
ऊर्ध्वपूरंपूर्यते
घृतनिधायंनिहितंजलम्
अजकनाशंनष्टः
मूलकोपदंशंभुङ्क्ते
मूलकेनोपदंशम्
दण्डोपघातंगाःकालयति
दण्डेनोपघातम्
दण्डताडम्
समानकर्मकाणामितिकिम् ?
दण्डेन चोरमाहत्यगाः कालयति
पार्श्वोपपीडंशेते
पार्श्वयोरुपपीडम्
पार्श्वाभ्यामुपपीडम्
व्रजोपरोधंगाः स्थापयति
व्रजेन-व्रजे-उपरोधं वा

पाण्युपकर्षंधानाः संगृह्णाति
पाणावुपकर्षम्
पाणिनोपकर्षम्
केशग्राहंयुध्यन्ते
केशेषुगृहीत्वा
हस्तग्राहम्
हस्तेनगृहीत्वा
द्रङ्गुलोत्कर्षंखण्डिकांछिनत्ति
द्रयङ्गुलेन द्रयङ्गुले वोत्कर्षम्
शय्योत्थायंधावति
यष्टिग्राहंयुध्यन्ते
लोष्टग्राहम्
अस्यपगारंयुध्यन्ते
अस्यपगोरम्
भ्रूविक्षेपं कथयति
भ्रुवंविक्षेपम्
अभ्रुवोंकम् ?
शिर उत्क्षिप्य
उरः प्रतिपेषंयुध्यन्ते
उरोविदारं प्रतिचस्करे नखैः
गेहानुप्रवेशमास्ते
गेहंगेहमनुप्रवेशम्
गेहमनुप्रवेशमनुप्रवेशम्
गेहानुप्रपातम्
गेहानुप्रपादम्
गेहानुस्कन्दम्
अहात्यासंगाःपाययति
अहमत्यासम्

द्रयहतर्षम्, द्रयहंतर्षम्
नामादेशमाचष्टे
नामग्राहमाह्वयति
उच्चैः कृत्य, ऊच्चैःकृत्वा
उच्चैःकारमप्रियमाचष्टे
नीचैःकृत्य, नीचैःकृत्वा
नीचैःकारंप्रियंब्रूते
तिर्यक्कृत्य तिर्यक्कृत्वातिर्यक्कारंगतः
अपवर्गेकिम् ?
तिर्यक्कृत्वाकाष्ठंगतः
मुखतः कृत्यगतः
मुखतःकृत्वा, मुखतःकारम्
मुखतोभूय, मुखतोभूत्वा
मुखतोभावम्
नानाकृत्वा, नानाकृत्य
नानाकारम्
विनाकृत्य, विनाकृत्वा
विनाकारम्
नानाभूय, नानाभूत्वा
नानाभावम्
एकधाभूय, एकधाभूत्वा
एकधाभावम्
एकधाकृत्य, एकधाकृत्वा
एकधाकारम्
प्रत्ययग्रहणंकिम् ?
हिरुकृत्वा, पृथक्कृत्वा
तूष्णींभूय, तुष्णींभूत्वा
तूष्णींभावम्

अन्वग्भूय आस्ते	आनुलोम्येकिम् ?
अन्वग्भूत्वा, अन्वग्भावम्	अन्वग्भूत्वातिष्ठति

शम् ।

शम्भुं पितामहं श्रीमद्यज्ञनारायणाभिधम् ।
शश्वन्नुमोगुरुश्चैवंयत्कृपायाः फलंशुभम् ॥ १ ॥
प्रदर्शितं स्वरूपमत्रकौमुदीयलौकिकम् ।
प्रगृह्य मानमानिनः स्मृतेः सुखं वहन्त्वति ॥ २ ॥

इति श्रीमध्यपल्ली राजगुरुपण्डितश्रीराघवेन्द्रनारायण मिश्रात्मज पण्डित श्रीकेशवमिश्रशास्त्रिकृताण्यन्तादि कृदन्तान्तप्रक्रियाप्रयोगसूची

सम्पूर्णा ।

शमिति

१९२९

व्याकरणमध्यमापरीक्षायाम् ।

४ वर्षे १ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्यां प्रश्नाः ।

१ अविमरुः, अजरत्, अरुणः, अकृत, मृदान—एते कथं सिध्यन्ति । १०

२ ओः पुयण्ज्यीति सूत्रे पयोरिति वक्तव्ये वर्गप्रत्याहारजकारग्रहो लिङ्गमित्यादि फक्किकोपपादनीया । ... १०

३ अपोप्यत्, अतिष्ठिपत् विलालयति, भीषयते, रोपयति, दूषयति—एषु विशेषसूत्राणि कानि । ... १०

४ ष्ठिवधातो रूर्णुधातोश्च सनि प्रत्यये लटि प्रथमपुरुषैकवचने कति रूपाणि, कीदृशानि च तानि भवन्ति । ... १०

५ अर्थवन्तमाचष्ट इति, उत्कमाचष्टेति याचिता रमाऽऽख्यादिति च विग्रहे णिचि लटि लङि लुङि च प्रथमपुरुषैकवचने कीदृग्रूपाणि भवन्ति । ... १०

१९३०

१ वव्धः, अदास्त, जिघाय, आनर्छ, अतृठ्, असात, गृहाण, चपयति, अजूहवत्, धिप्सति, पम्फुल्यते, जङ्घनीति इमानि रूपाणि सधातुनिर्देशं विशेषसूत्राणामुपन्यासेन साध्यानि । ... १५

२ अभिषेणयति, वाव्रज्यते, कूलं पिपतिषति, दोषयति, अश्वयते, औबजिजत् इमानि रूपाणि विशेषकार्योपन्यासेन साधनीयानि । ११

३ 'णिच्यजादेशो न स्याद्' इति फक्किकोपपादनीया । ... ९

४ हिसायां प्रतेश्च, उपात्प्रतियत्न वैकृतवाक्याध्याहारेषु च, आख्यानात्कृतस्तदाचष्टे कृल्लुक् प्रकृति प्रत्यापत्तिः प्रकृतिवच्च कारकमिति सूत्रवार्तिकानि व्याख्यायोदाहरणानि लेख्यानि । ... ६

५ उपसर्गसमानाकारं पूर्वपदं धातुसंज्ञाप्रयोजके प्रत्यये चिकीर्षिते पृथक् क्रियत इत्यत्र प्रमाण फलं च प्रदर्शनीये । ... ६

१६३१

१ ओहाङ्, ओहाक्, खव् धातूनां हौ, दीङ् लीङ् धात्वोर्णिलि, नशे-लुटि, वृञ आशीर्लिङि प्रथमपुरुषैकवचने, ऋच्छ,मृङोरतुसि च सिद्धरूपाणि प्रदर्श्य तेषु विशेषकार्य्याणि ब्रूत । ... १०
२ रुन्धन्ति, अतत, क्षिणोति, एषिता—एतानि शङ्कासमाधानपूर्वकं साधनीयानि । ... १०
३ चुरादौ पृधातौ दीर्घोच्चारणस्य फलमुक्त्वा लज्जापयति, गालोडयते, अस्लयति—एषु विशेषं ब्रूत । ... ८
४ अट, वच, चर, जन धातूनां यङि, उब्ज, वा, ली धातूनाञ्च णिचि लुङि च विशेषकार्य्यंप्रदर्शनपूर्वकमेकैकं रूपं लेख्यम् । ... १०
५ 'अज्झनगमां सनि' इत्यत्र 'अजादेशगमेः' इत्यर्थलाभप्रकारं लिखित्वा किमः क्यचि, युवतेः क्यङि, ऊढिम्, अदद्र्यञ्चञ्चाख्यदिति विग्रहे णिचि रूपेषु विशेषकार्य्याणि दर्शनीयानि । ... १०

१६३२

१ अधोलिखितपदानि सूत्रोपन्यासपूर्वकं साधनीयानि—अलिदयत्, प्रनङ्क्ष्यति, पेयः, जजन्ति, दुधुविव । ... १०
२ रुन्धन्ति, संस्क्रियात्, अवान्द्धाम्, खौनाति—एते प्रयोगाः ससमन्वयं साधनीयाः । ... १०
३ पृपूर्णेऽत्र दीर्घनिर्देशस्य फलम्प्रदर्श्य प्रापयति, औनतत्, अपीपटत्, एते शङ्कासमाधानपूर्वकं साधनीयाः । ... १०
४ अरिरिषति, ईप्सति, अवनीवन्, शाशय्यते चञ्चूर्त्ति—एते विशेषसूत्रनिर्देशपूर्वकं साधनीयाः । ... १०
५ अभिषिषेणयिषति, पटपटायते, स्वमनायत, एतान् संसाध्य, सपत्नीवाचरतीति विग्रहे कियन्ति रूपाणीति प्रक्रियानिदर्शनपूर्वकं ब्रूत । ... १०

१९३३

१ एपरुः, अभूत, जिगति, दिदीये, एतान् सूत्रार्थोपन्यासपूर्वकं संसाध्य राधोऽकर्मकाद् वृद्धावेव इत्यत्रैवकारस्य भिन्नक्रमत्वे प्रमाणं फलञ्च वदत। ... १०

२ ररन्धिव, स्तरिषीष्ट, जिघाय, अष्टा, एषां सिद्धिप्रकारमभिधाय, आलिङ्गने इतिसूत्रस्य विधायकत्वे को दोषः, सुस्पष्टमुच्यताम्। १०

३ बभ्रज्ज, सिञ्चति, तृणेढि, खौनीहि एतान् विशेषकार्य्यप्रदर्शनपुरःसरं साधयित्वा, ऊनधातौ ज्ञापकस्य सजातीयाऽपेक्षत्वे फलं प्रमाणञ्च निरूपणीयम्। ... १०

४ ऐर्ष्यियत्, उर्णुनुविषति, अरिरिषति, सिस्वादयिषति एषु विशेषकार्य्याणि दर्शयत। ... १०

५ जङ्घन्यते, चञ्चूर्त्तः, अजर्घत्, ओजायते, फेनायते, एषां सिद्धिं विलिख्य सपत्नीवाचरतीति विग्रहे रूपाणि वदत। ... १०

१९३४

१ जह्यात्, जुहुयात्, नेनिजानि, अशुः। एतान् विशेषसूत्रार्थोपन्यासपूर्वकं संस्कृत्य दिवादेराकृतिगणत्वे फलप्रमाणे निरूपणीये। १०

२ विसोष्यति, प्रहिणोति, उपस्किरति स्कुनीते। एतेषां साधुत्वं यथासूत्रमभिधाय पूरणार्थकपॄधातोर्दीर्घकारोच्चारणस्य फलं निरूप्यताम्। ... १०

३ चपयति, अलुलोकत्, अपीपृथत्। एतेषां संस्कारप्रकारं प्रदर्श्य, असिना अवधीदिति विग्रहे रूपञ्च साधयत। ... १०

४ जिघांसति, दुध्यूषति, तितंसति, वावश्यते, वर्वृतः, चकौ। एषां साधुत्वं वदत। ... १०

५ अजह्लासीत् सुमनायते, अजहलत, के विधयः संस्कारका एतेषामिति सविचारमुच्यताम्। ... १०

६ परिपृच्छ्यते, वाष्पायते, अचकशत्। एतान् साधयित्वा यकारान्तवकारान्तोठूभाविभ्यो यङ्लुक् कथं निराकरणीयः। ... १०

सूचना -- एषु पञ्चैव प्रश्नाः समाधेयाः।

१९२५

१ पिपूर्ष्यात्, जहाहि, धत्थ, एतान् विशेषसूत्रार्थप्रदर्शनमुखेन संस्कृत्य, ओहाक्ओहाङोरनुवन्धफलं प्रदर्श्यताम् । ... १०

२ दिदीये, उद्विजिता, एतयोः साधुत्वं ससूत्रनिर्देशं प्रदर्श्य, भञ्जतन् ऋण् धातूनां लुङि मिपि रूपाणि साध्यन्ताम् । ... १०

३ अग्रहीष्टाम्, अचिकीर्चत् अध्यापिपत्, एतेषां संस्कारप्रकारं प्रदर्श्य असिस्रवदितिरूपं साधयता भवता स्रवतीति सूत्रे धात्वक्षरे परे इत्यंशे किं प्रमाणन्तदुच्यताम् । ... १०

४ पेर्षिष्यत्, जुघुक्षति, बिभ्रज्जिषति, चञ्चूर्य्यते—एतेषां साधुत्वं प्रदर्श्य, अव्यवहितसनोरभावे मुनित्रयान्यतमवचनं प्रमाणीक्रियताम् १०

५ अजह्नीत्, अचकारीत्, सुमनायते, एतान् प्रसाध्य उपसर्गसमानाकारस्य पृथक्कारे किं प्रमाणम् । ... १०

६ मामोति, औडिढत्, वारयति, अदद्रायत, कनयति एते साध्यन्ताम् । ... १०

सूचना—एषु पञ्चैव प्रश्नाः समाधेयाः ।

१९२६

व्याकरणमध्यमपरीक्षायाम् ।

४ वष २ पत्रम् ।

सिद्धान्तकौमुद्याः कण्ड्वादि कृदन्तान्तभागे प्रश्नाः ।

१ माणवकमनुक्रीडति, अपस्किरते वृषो हृष्टः, सङ्गसीष्ट, शास्त्रे नयते, शास्त्रे वदते, सर्पिषोऽनुजिज्ञासते, पाययते, वासयते—एषु तत्तद्विशेषणानि तादृशकार्याणि च प्रदर्शनीयानि । ... १०

२ चिण्णमुलो दीर्घोऽन्यतरस्यामिति सूत्रेण प्रकृतह्रस्व एव विधातव्ये दीर्घविधानस्य किं प्रयोजनम् । ... १०

३ देयम्, अवद्यम्, खेयम्, पुष्यः, भव्यः, गङ्गाधरः, द्विपः—कथमेते निष्पन्नाः । ... १०

४ उष्णभोजी, संस्कारजः, वृकूणः, सम्पर्की, सवित्रम्, शक्नोति भोक्तुम् रङ्गः— एषु शास्त्रकार्यविग्रहविशेषाः प्रदर्श्याः । ... १०

५ हित्वा, प्रधाय, स्मारं स्मारम्, स्वादुङ्कारम्, गोपोषं पुष्णाति ब्रहतर्षम्, उच्चैः कृत्य—कथमेषां सिद्धिः । ... १०

१९३०

१ कण्डूवादीनां धातुत्वे प्रातिपदिकत्वे च सुदृढं प्रमाणं निरूप्य यथेष्टं-ताम धातुष्विति वार्त्तिकं सफलयन्तु। ... १०

२ आदित्यमुपतिष्ठते, शतं प्रकुरुते, क्रोधं विनयते, स्मारिता—एतान्-सूत्रतदर्थोपन्यासमुखेन संस्कृत्य कर्म्मणेति सूत्रं चोदाहरणं व्याख्यायताम्। ... १०

३ अपि गिरिं शिरसा भिन्द्यात्, अगच्छत् किम्,—इत्यत्र लिङ्लङौ-केन सूत्रेणेति प्रदर्श्यं शक्यम्, अर्घ्यः, समवसर्ग्या, एषु यानि कार्य्याणि तानि सूत्रार्थोपपादनपुरःसरं प्रदर्श्यन्ताम्। ... १०

अथवा

३ ई च खनः, इति सूत्रे दीर्घेकारस्य प्रयोजनं साधु निरूपयत किञ्चैतदीयं लक्ष्यम्? ... १०

४ मधुसूदनः, सुग्लः, खनकी, शोकापनुदः, एककरः, नखम्पचा, सुतङ्गमः, दूनः–एते सूत्रतदर्थविग्रहप्रदर्शनमुखेन सम्यक् साधनीयाः। १०

जघन्वान्, सहिष्णुः, जञ्जपूकः, उपाध्यायः, ईहा, वापिः, उदरपूरं-तुष्णीम्भूय—एते कथं सँस्क्रियन्ते। ... १०

१९३१

अधोनिर्दिष्टानि पदानि प्रक्रियाक्रममाश्रित्य विशेषकार्योपन्यासपूर्वकं साध्यन्ताम्:—मूलकोपदंशं भुङ्क्ते, व्यहमत्यासम्, परिवीय, प्रेत्य, शायिका, जागरा, सुगः, तूः, यागाय याति, भुक्त्वा व्रजति। ... १५

वस्, वप्, यज्, शी, तन्, एषां भावे कर्मणि वा लटि रूपाणि साधनीयानि। ... १०

अहम्भवामि—अहन्त्वामनुभवामि—इत्युभयत्र वाच्यपरिवर्तने वाक्यस्वरूपभेदोऽस्ति न वेति सप्रमाणमुपपाद्य भावे प्रत्यये कथं प्रथमपुरुषैकवचनमात्रमिति सप्रमाणमुपपाद्यताम्। ... ६

४ निम्नलिखिताः प्रयोगाः प्रत्ययार्थमुक्त्वा धातूपन्यासपूर्वकं विशेष-सूत्रैः साध्यन्ताम्—वास्तव्यः, पाय्यः, इत्यः, उच्छूनः, भित्तम्, शीनः, शत्रुं निघ्नानः, उपत्रिमम्, यायावरः, पाणिन्धमः।... १४

५ प्रारम्भार्थप्रोपसर्गात् क्रमधातोः, उद्—उपसर्गात्-चर धातोः, समुपसर्गात्-दृश् धातोः, सन्नन्तात्-श्रु धातोः, व्युपोपसर्गात्-रम् धातोः सूत्रोपन्यासपूर्वकं पदव्यवस्थोपपाद्यताम्। ... ५

१९३२

१ वेद्यति, उदायत, पैतृकमश्वा अनुहरन्ते, मातरं मातुर्वा सञ्जानाति-एषु विशेषकार्य्यप्रदर्शनपुरःसरं 'णेरणौ' इति सूत्रे कति वाक्यानि तानि सार्थानि ब्रूत। ... १०

२ आदृत्यन्नं वटुना, धापयेते शिशुमेकं समीची, आरिता, अवधि—एषां साधुत्वप्रकारमुक्त्वा 'तपस्तपःकर्मकस्यैव' इति सूत्रस्य नियमार्थत्वं विध्यर्थत्वं वेति निर्णयत। ... १०

३ 'सम्भावनेऽलमिति चेत्सिद्धा प्रयोगे' इति सूत्रार्थं सोदाहरणं व्याख्याय कतमो हरिं निन्देत्, कृष्णो भुङ्क्ते चेद् गाश्चारय—एते कस्य कस्योदाहरणे इति लिखित्वा च 'अधीष्वाधीष्वेत्यधीते देवदत्तः' इत्यत्र कर्मणि प्रत्यये वाक्यस्वरूपं ब्रूत। ... १०

४ जन्यम्, प्रयास्यम्, धाय्या, गृहाः, आम्नात्, प्रति शीनः, ततुरिः, मृगया, अप्राप्य नदीं पर्वतः, गोष्पदप्रंवृष्टो देवः—एषु धातुप्रत्ययाः ससूत्रं लेख्यः। ... १०

५ 'शमित्यष्टाभ्यो घिनुण्' इत्यत्रोकारस्यानुबन्धत्वे फलमभिधाय, आपतितदूषणं परिहृत्य, 'मूलकोपदंशम्' इत्यत्र मूलकस्योपदंशनक्रियायां करणत्वाभावेन सामर्थ्याभावात् कथं प्रत्ययः समासश्चेति विशदं निरूपयत। ... १०

१९३३

१ क्रोधं विनयते, सर्पिषोऽनुजिज्ञासते, मुमूर्षति, एषु कथमात्मनेपदपरस्मैपदे भवत इति शङ्कासमाधिपुरःसरं ब्रूत। ... ६

२ शीङः लटि, गिरतेलुङि ध्वमि, लभेर्लङि ते, भावकर्मणोर्यथा रीत्या यादृशानि रूपाणि जायन्ते तानि लिखत। ... ६

३ अन्योन्यं स्पृशतः, गौः पयो दुग्धे, ग्रन्थते ग्रन्थः, कथं धर्मं त्यजेः, सम्भावयामि भुञ्जीत भोक्ष्यते वा, ऊर्ध्वं मुहूर्ताद्यजतां स्म, अत्र स-सूत्रं विशेषकार्य्यं प्रदर्शयत। ... ६

४ नञि उपपदे वदः ऋ—अञ्ज—भूधातुभ्याश्चार्थविशेषे कृत्यप्रत्यये रूपाण्युक्त्वा दुराढ्यम्भवम्, घनाघनः, द्विकरः निरंमन्यः, समक्तः, वृत्तम्, पोत्रम्, ओघ्न, चिक्लिदम्, द्रुघहं तर्षम, नानाभावम्, एतानि कस्काद् धातोः केन कस्मिन् प्रत्यये सिध्यन्तीति विशदं वर्णयत। ... १५

५ "कर्मवत्कर्मणा तुल्यक्रियः" इति सूत्रे 'कर्मणेति किम्' इति प्रश्ने स्वसंस्कृतेन शङ्कासमाधाने सम्यग् लेखनीये। ... ७

६ "प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च" 'यथाविध्यनुप्रयोगः पूर्वस्मिन्' 'लक्षणहेत्वोः क्रियायाः' "समासत्तौ", "न क्विचि दीर्घश्च" एतेषां सूत्राणां केवलमर्था लेख्याः। ... १०

१९३४

१ "द्विधा हि कण्ड्वादयो धातवः प्रातिपदिकानि च" इति स-प्रमाणं स-फलञ्च व्याख्याय वारिरयिषति, व्यतिषते, निह्नुते, उद्युक्ते; प्रवयति, अलम्भिः, एषु सूत्रनिर्देशपूर्वकं विशेषकार्य्यं प्रदर्शयत। ... १०

२ "भावो भावना उत्पादना क्रिया। सा च धातुत्वेन सकलधातुवाच्या" इत्यस्याभिप्रायमुल्लिख्य "प्रकृतो मितां ह्रस्व एव तु न विकल्पितः," इत्याद्युक्तग्रन्थस्याशयः स्वसंस्कृतेन सम्यग्वर्णनीयः। १०

३ चिकीर्ष्यते कटः, रज्यति वस्त्रम्, येयेममावास्याऽऽगामिनोत स्यामग्नीनाधास्यते, आश्चर्यमन्धो नाम कृष्णं द्रक्ष्यति, इमानि केषामुदाहरणानीति लिखित्वा "इ चेति ह्रस्वः सुपठः" इति फक्किका व्याख्येया। ... १२

४ सम्भार्य्याः, मृषोद्यम्, हायनः, यत्करा, श्रिमन्यंकुलम्, अमितः, आरिवान्, अस्थपगारम्। एषु कस्माद्धातोः केन सूत्रेण कस्मिन्नर्थे कः प्रत्ययः, किञ्च प्रधानकार्यमिति स्पष्टं ब्रूत। ... १०

५ दन्तच्छदः, चक्रबन्धं बध्नाति, मुखतोभावम्, शय्या, पयःपानं सुखम्, अत्रासाधारणं कार्य्यं ससूत्रं लेख्यम्। ... ८

१९३५

१ (क) अरर, द्रवसुधात्वोरर्थप्रदर्शनपूर्वम् 'इन्दिद्रीयिषति' इत्यत्र दकारस्य द्वित्वं नकारस्य नेत्यत्र प्रमाणं प्रदर्श्य, प्रियमाख्यातुमाचक्षाणं प्रेरयितुं वेच्छतीति विग्रहयोः कार्यभेदो वर्णनीयः। ... ५

(ख) शब्दं नित्यमातिष्ठते, हरिमुपकुरुते, भृत्याननुपवदते, वस्त्रमायच्छते, विप्रवदन्ते वैद्याः। एषु कस्मिन्नर्थे केन सूत्रेणात्मनेपदम्। ... ५

२ 'भावयामासे' इत्यत्र 'ह एति' इत्यनेन हत्वाभावम् 'आहिता' इत्यत्र दीर्घत्वाभावञ्चोपपाद्य, 'युज्यते ब्रह्मचारी योगम्', 'कृष्णश्चेद्भुङ्क्तेत्वं गाश्चारय', इत्यनयोर्विशेषकार्योल्लेखपूर्वकम्, "पुरुषैकवचनसंज्ञे तु नानयोरतिदिश्येते" इत्यस्याशयं सप्रमाणमभिधत्त। १

३ उपलभ्यः, सान्नाय्यम्, घनाघनः, अरिन्दमः, तादृक्षः, सिनः, आपीनोऽन्धुः, ईयिवान्, जघ्निः, पवित्रम्, एषु प्रकृतिप्रदर्शनपुरस्सरं ससूत्रं कार्यं लेख्यम्। ... १

अथवा

समूह्यम्, आमात्, समक्तः, अनूचानः, दिद्युत्, अत्र ससूत्रं कार्यविशेषानुक्त्वा, घिनुणि उकारानुबन्धत्वे गुणं दोषपरिहारश्च वर्णयत। ... १

४ काण्डलावो व्रजति, नीशारः, निकेचायः, निघः प्रह्वः, अपमित्य याचते, प्रापप्य, पाणिग्राहम्, मूषिकोबिलप्रम्, अन्वग्भावम्, एतेषु ग्रन्थानुसारेण कार्याणि दर्शनीयानि। ... १

५ चक्रम्, इत्या, परिसर्या, दुष्प्रमयः, यदयं भुङ्क्ते ततः पठति, अत्र कार्यविशेषमभिधाय, 'अदो जग्धिर्ल्यप्तिकिति' इत्यत्र ल्यब्ग्रहणस्य 'ल्युट् च' इति ल्युटि सिद्धे 'कर्मणि च येन संस्पर्शात्' इति सूत्रस्य च प्रयोजनं ब्रूत ... १

अथवा

'कालविभागे चानहोरात्राणाम्', 'धातुसम्बन्धे च प्रत्ययाः', 'वृत्तिसर्गतायनेषु क्रमः', 'प्रकाशनस्थेयाख्ययोश्च', 'परावनुपात्यय इणः' एषामर्था लेख्याः। ... १

सारस्वतव्याकरणम्

प्रसादटीका-चन्द्रकीर्त्तिटीका-मनोरमाविवृत्युपेतम् ।

(पूर्वार्द्धम्)

शाश्वताः ! विदितमस्ति विश्वेषां विदुषां सारस्वतव्याकरणं तदुपरि प्रसादटीका चन्द्रकीर्त्तिटीका चेति द्वयं हि नानास्थानीयपरीक्षापाठ्यरूपेण निर्णीतमस्तीति । तथा हि मूलव्याकरणसनाथं टीकाद्वयं न कुहचित्प्रान्तेषु प्रकाशितमिति वारं वारं चिरात्रं विविच्य मणिकाञ्चनसंयोगाचारेण चन्द्रकीर्त्तिटीका-प्रसादटीका-मनोरमाविवृत्युपेतं निरुक्तं व्याकरणं मनोहरनवीनसरण्या प्राकाश्यं नीतम् । प्रोक्तटीकायुगलसंकलनान्दोलनपरिखेदितानां परीक्षार्थिनां सारस्वतव्यवसायपराणां च कोविदानां नितरामेतेनैव पुस्तकेन स्वाध्ययनाध्यापनकर्मसमापनमक्षुण्णतया निर्वाहयिष्यतीति बहुतरेण स्वप्रतिज्ञाताण्डवेनालमस्तु । शाकुन्तलनाटके किशोरकेलिकृता सिद्धान्तचन्द्रिकाया लिङ्गानुशासनप्रकरणपूरणपूर्वकचक्रधराख्यटीकाटिप्पणीकारकेण कविताकिकोत्कलेन श्रीनवकिशोरशास्त्रिणा विनिर्मिता नानाप्रान्तीयप्राच्यपुस्तकप्राप्तपाठान्तरसंकलनपूर्विका विविधशाब्दिकाक्षेपसमाधानगर्भा मनोरमाऽवलेवेयं मनोरमाऽवश्यं पश्यतां न किं मनोमोदमापादयिष्यतीहैकैकवारं परीक्षा करणीया । पूर्वार्द्धमूल्यम् रु० १॥) अनतिविलम्बेनैवोत्तरार्द्धं प्रकाशयिष्यामः ।

सिद्धान्तचन्द्रिका

सुबोधिन्या तत्त्वदीपिकया टीकया चक्रधराख्यया महत्या टिप्पण्या तथा अव्ययार्थमालया लिङ्गानुशासनप्रक्रियया उणादिकोषेण च सहिता ।

अयि व्याकरणार्णवसंतरणपरायणा वैयाकरणधुरन्धराः !

नितरां विदितमस्ति श्रीमतां यत् किल नानाप्रान्तीयपरीक्षापाठ्यरूपेण निर्धारिता सुबोधिनी सिद्धान्तचन्द्रिका विद्वन्सुधन्यैः। सा चास्माभिः सुबोधिन्यातत्त्वदीपिकया च टीकया तथा चक्रधराभिधया शाब्दिकान्तःकरणहरण-प्रवीणया सुविशालटिप्पण्या सनाथीकृत्य बहुपरिश्रमेण परिशुद्धतया स्वीययन्त्रालये मुद्रापिता सम्प्रति सर्वत्रोपलभ्

इयं हि टिप्पणी सुबोधिनीटीकाया अपरा टीकेव संजाता । यस्याः कि साहाय्येन सुबोधिनीटीकापठनपाठनमनायासेन सम्पत्स्यते गुरुशिष्यसामान्यानाम् अस्यां हि टिप्पण्यां संज्ञाप्रकरणादारभ्य स्त्रीप्रत्ययप्रकरणपर्यन्तं पूर्व

त्तरपक्षोद्घाटनपूर्वकं समाधानं प्रतिस्थलं सरलया सुरगिरा वर्त्तते । किं च कारक
प्रकरणे 'शक्तिवाद'—'व्युत्पत्तिवाद'—'शब्दशक्तिप्रकाशिका'—'कारकचक्र'—
'सारमञ्जर्य्यादिशाब्दिकग्रन्थसाहाय्येन षट्कारकाणां सामान्यस्वरूपं प्रदर्श्य
विशेषेण च तत्परिष्कृत्य सुबोधिनीटीका—व्याख्यानपूर्वकं परम्परायातनैसर्गिका-
भावपूरणं कृतम् । एतत्कारकटिप्पणीपठने शब्दखण्डे प्रविष्टतया बालानामवच्छेदका-
वच्छिन्नध्वानपूर्णन्यायाग्निसमारोहणभीतिर्दूरमुत्सरिष्यति । समासतद्धितप्रकरणयोः
सूत्राणामुपरि मतमतान्तरावलितव्याख्यानं प्रतिस्थलं चकास्ति । धातुप्रकरणे
दशगण्यां पाणिनीयव्याकरणापेक्षया यस्मिन्नंशे चन्द्रिकाया न्यूनता आसीत्,
सा चात्र प्रपूर्य्यमाणा सती पूर्णाङ्गतां समाश्रिता । तथा च टिप्पण्यां चुरादिगणे
पूर्वापेक्षया एकशताधिका धातूनां पाठः; तथैव भ्वादिगणे ह्वादिगणे स्वादिगणे
प्रयोजनीयः पाठः प्राचीनताडपत्रपुस्तकप्रमाणेन टिप्पणीकर्तृमहोदयैर्नियोजितः ।
दृष्टान्तीभूतप्राचीनानवद्यपद्यसंघातानां समन्ततःस्थितविवादग्रस्तपचकर्दमपङ्का-
समाधानं यत्र यत्र येन येन कविना मुनिना वा सम्पादितं समस्तं तत् सम्पूर्ण-
श्लोकोल्लेखपूर्वकं टिप्पण्यां प्रदर्शितमस्ति । तथाहि 'प्रभ्रंशयां यो नहुषं चकार'
'तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात्', उदयति विततोर्द्ध्वरश्मिरज्जौ', 'विश्राम
लभतामिदं च शिथिलं ज्याबन्धमस्मद्धनुः', इत्यादिस्थलेषु द्रष्टव्यम् । अन्यच्च
'नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ' इत्यादिपराशरवचने विवदमानानां विदुषां
मतं विमतं च प्रदर्श्य दुर्बलमतखण्डनपूर्वकं राद्धान्तोऽपि टिप्पण्यां यथास्थानमास्ते ।

अस्याः टिप्पण्या मुख्यमुद्देश्यं न्यूनताभङ्ग एव । एतट्टिप्पणीपठनपाठनाभ्यां
पाणिनीयव्याकरणपाठिभिर्विद्यार्थिभिः साकं साकल्येन शास्त्रार्थकाले पश्चात्पदा
न भविष्यन्त्येतत्पाठिनो बालाः ।

अपि चात्र ग्रन्थान्ते लिङ्गानुशासनप्रकरणम्' व्याख्यासमेतं नियोजितं यद्धि
अद्यावधि सिद्धान्तचन्द्रिकाया अङ्गवैकल्यमुपपाद्य आसीत् । तथा 'उणादि कोषो-
पि' मातृकाक्रमेण धातुप्रत्ययतदर्थसनाथः साहित्यशास्त्राध्येतॄणां चोपकाराय निबे-
शितः । तथैव पूर्वार्द्धान्ते अव्ययमाला प्रदत्ताऽस्ति । यस्यां मालायां विनियो-
गयुक्त्या यावन्तोऽव्ययार्थाः प्रकाशिताः । अन्यच्च सूत्राणां सूची धातूनां सूची पूर्व-
वृत्तप्रकाशिका छन्दोनिबद्धा वैयाकरणी भूमिका च प्रदत्ता या श्रवसमुत्पुलकि-
बहुभिर्विद्वद्भिर्नानाप्रान्तीयैः पुस्तिकामिमां समालोक्य सादरार्पितप्रशंसापत्राणि
ग्रन्थादौ प्रकाशितानि । एतट्टिप्पणीकरणाय पुस्तकसम्पादनकर्म्मणि कविताकिंकर
वैयाकरणोत्कल—पण्डित—श्रीनवकिशोरकर यास्कानां शास्त्रिचरणानां चत्वारो वर्षाः
समतिवाहिता । किमधिकम् । आपरितोषाद्विदुषां न,साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानमिति ।
पूर्वार्द्धं मूल्यम् रु० २॥) उत्तरार्द्धं मूल्यम् रु० २॥) संपूर्ण ग्रन्थस्य मूल्यम् रु० ४)

त्तरपक्षोद्घाटनपूर्वकं समाधानं प्रतिस्थलं सरलया सुरगिरा वर्त्तते । किं च कारकप्रकरणे 'शक्तिवाद'—'व्युत्पत्तिवाद'—'शब्दशक्तिप्रकाशिका'—'कारकचक्र'—'सारमञ्जर्य्या'दिशाब्दिकग्रन्थसाहाय्येन षट्कारकाणां सामान्यस्वरूपं प्रदर्श्य विशेषेण च तत्परिष्कृत्य सुबोधिनीटीका-व्याख्यानपूर्वकं परम्परायातनैसर्गिकाभावपूरणं कृतम् । एतत्कारकटिप्पणीपठने शब्दखण्डे प्रविष्टतया बालानामवच्छेदकावच्छिन्नध्यानपूर्णन्यायाग्निसमारोहणभीतिर्दूरमुत्सरिष्यति । समासतद्धितप्रकरणयोः सूत्राणामुपरि मतमतान्तरावलितव्याख्यानं प्रतिस्थलं चकास्ति । धातुप्रकरणे दशगण्यां पाणिनीयव्याकरणापेक्षया यस्मिन्नंशे चन्द्रिकाया न्यूनता आसीत्, सा चात्र प्रपूर्य्यमाणा सती पूर्णाङ्गतां समाश्रिता । तथा च टिप्पण्यां चुरादिगणे पूर्वापेक्षया एकशतादधिको धातूनां पाठः; तथैव भ्वादिगणे ह्वादिगणे स्वादिगणे प्रयोजनीयः पाठः प्राचीनताडपत्रपुस्तकप्रमाणेन टिप्पणीकर्तृमहोदयैर्नियोजितः । दृष्टान्तीभूतप्राचीनानवद्यपद्यसंघातानां समन्तःस्थितविवादग्रस्तपचकदम्बकानां समाधानं यत्र यत्र येन येन कविना मुनिना वा सम्पादितं समस्तं तत् सम्पूर्णश्लोकोल्लेखपूर्वकं टिप्पण्यां प्रदर्शितमस्ति । तथाहि 'प्रभ्रंशयां यो नहुषं चकार', 'तं पातयां प्रथममास पपात पश्चात्', उदयति विततोर्ध्वरश्मिरज्जौ', 'विश्रामं लभतामिदं च शिथिलं ज्यावद्धमस्मद्धनुः', इत्यादिस्थलेषु द्रष्टव्यम् । अन्यच्च 'नष्टे मृते प्रव्रजिते क्लीवे च पतिते पतौ' इत्यादिपराशरवचने विवदमानानां विदुषां मतं विमतं च प्रदर्श्य दुर्बलमतखण्डनपूर्वकं राद्धान्तोऽपि टिप्पण्यां यथास्थानमास्ते ।

अस्याः टिप्पण्या द्रुःखयद् दूदेश्यं न्यूनताभङ्ग एव । एतट्टिप्पणीपठनपाठनाभ्यां पाणिनीयव्याकरणपाठिभिर्विद्यार्थिभिः साकं साकल्येन शास्त्रार्थकाले पश्चात्पदा न भविष्यन्त्येतत्पाठिनो बालाः ।

अपि चात्र ग्रन्थान्ते लिङ्गानुशासनप्रकरणम्' व्याख्यासमेतं नियोजितं यद्धि अद्यावधि सिद्धान्तचन्द्रिकाया अङ्गवैकल्यमुपपाद्य आसीत् । तथा 'उणादि कोषोपि' मातृकाक्रमेण धातुप्रत्ययतदर्थसनाथः साहित्यशास्त्राध्येतॄणां चोपकाराय निवेशितः । तथैव पूर्वार्द्धान्ते अव्ययमाला प्रदत्ताऽस्ति । यस्यां मालायां विनियोगयुक्तया यावन्तोऽव्ययार्थाः प्रकाशिताः । अन्यच्च सूत्राणां सूची धातूनां सूची पूर्ववृत्तप्रकाशिका छन्दोनिबद्धा वैयाकरणी भूमिका च प्रदत्ता या ध्रुवमभूतपूर्वा, बहुभिर्विद्वद्भिर्नानाप्रान्तीयैः पुस्तिकामिमां समालोक्य सादरार्पितप्रशंसापत्राणि ग्रन्थादौ प्रकाशितानि । एतट्टिप्पणीकरणाय पुस्तकसम्पादनकर्म्मणि कवितार्किकवैयाकरणोत्कल-पण्डित-श्रीनवकिशोरकर शास्त्रिचरणानां चत्वारो वर्षाः समतिवाहिता । किमधिकम् । आपरितोषाद्विदुषां न साधु मन्ये प्रयोगविज्ञानमिति ।

पूर्वार्द्धं मूल्यम् रु० २॥) उत्तरार्द्धं मूल्यम् रु० २॥) संपूर्ण ग्रन्थस्य मूल्यम् रु० ५)

श्रेयः सत्र - मु. राजपीपला, (गुजरात)

अभिज्ञानशकुन्तल

'किशोरकेलि' नाम संस्कृतव्याख्या तथा 'रुचिरा' नाम्नी भाषाटीका सहित ।

संस्कृतसाहित्यप्रेमियों !

आप महानुभावों को मालूम होगा कि महाकवि 'कालिदास' रचित जितने दृश्य श्रव्य काव्य हैं उनमें 'शकुन्तल नाटक' ही को सबसे शीर्षस्थान प्राप्त हुआ । मालूम होता है कि वस्तुतः श्रीवाग्देवी स्वयं प्रबन्ध रूपसे कालिदास की बाणी में आविर्भूत हो संस्कृत साहित्य का गौरव स्थापित किया है । ऐसे रसभावोज्वल नाटकके उपर नानाप्रान्तों से नानाप्रकारकी टीकाएँ निकल चुकी हैं । परन्तु इतनी टीकाएँ होने पर भी सर्वसाधारण बालकों को सुविधा नहीं देखी जाती है । इसी लिये परीक्षार्थियों की असुविधा निवारण करने के कारण कवितार्किकोत्कल-पण्डित-श्रीनवकिशोरशास्त्री, काव्य-व्याकरणतीर्थ, काव्यसाहित्यशास्त्राचार्य—न्यायवैशेषिक वेदान्तशास्त्रीजी ने वैदर्भिरीति तथा प्रसादगुणरञ्जित 'किशोरकेलि' नाम की संस्कृत टीका तथा 'रुचिरा' नाम्नि भाषाटीका बनाई है। यह पुस्तक छप रहीहै । जुलाई १९३ में छपकर तैयार होगी । जितनी टीका टिप्पणी इस ग्रन्थपर छपी हैं उन सबसे उत्तम परीक्षाके ढङ्ग पर यह टीका बनी है । किशोर लोगोंका केलि अर्थात् खेल जैसा आनन्द बढ़ाने वाला होता है ऐसी ही यह 'किशोरकेलि' टीका किशोर अवस्था वाले लोगों के लिये अत्यन्त आनन्ददायिनी होगी इस पुस्तक का मूल्य लागतमात्र लगभग २) होगा ।

प्राप्तिस्थानम्—चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस सिटी

शास्त्रार्थ के लिये अपूर्व ग्रन्थ—

कौमुदीकल्पलतिका

रचयिता—

परिष्कारदर्पण इत्यादि अनेक ग्रन्थों के निर्माणकर्त्ता घटिका-शतकशतावधानाशुकविवैयाकरणशिरोमणि प्रसिद्धशास्त्रार्थी जौनपुर बदलापुरनिवासी—शुक्ल श्रीवेणीमाधवशास्त्रीजी ।

आदरणीय विद्वज्जन एवं विद्यार्थिगण ?

आप महानुभावों की सेवा में यह सूचित करते हुये बड़ा ही हर्ष हो रहा है कि आज तक पाणिनीयव्याकरण के पठन पाठन में अप्रसिद्ध तथा अप्रचलित एवं अकल्पित जितनी कोटियां थीं वह सब प्रकाशित हो गईं। विशेषतः सिद्धान्तकौमुदी के प्रतीकों पर विचित्र कल्पनायें, पंक्तियों के विशिष्टव्याख्यानपूर्वक अपूर्वखण्डन, नये २ अद्भूत सूत्रों के न्यास, सूत्रों के विलक्षण तथा अतिसुगमरीति के शाब्दबोधप्रकारों ने इस ग्रन्थ की शोभा को क्या ही मनोहर किया है जो देखने से ही विदित हो सकती है। और भी विशेष बात तो यह है कि ग्रन्थकार के पुत्र श्री राजनारायणशुक्ल शास्त्री जी ने इस ग्रन्थ की टिप्पणी में मूलशेष प्रक्रिया परिष्कार आदि का उचित लेख करते हुये छात्रों को परीक्षा में उत्तीर्ण होने के लिये अतिसरल संक्षिप्तपङ्क्तियों का व्याख्यान भी किया है। इस ग्रन्थ से यह आशा की जाती है कि इसके द्वारा सँस्कृतसाहित्य का जितना बड़ा उपकार हुआ वैसा अन्य प्रकाशित पुस्तकों से नहीं। केवल इसी एक ग्रन्थ को पास में रखने से सिद्धान्तकौमुदी के ऊपर अब तक छपे हुये फक्किकादि-ग्रन्थों की आवश्यकता ही न पड़ेगी। इस रीति से इतना उत्तम होते हुए भी स्वरवैदिकप्रकरणान्त इस ग्रन्थ का मूल्य केवल १॥) रक्खा गया है। आशा है कि संस्कृतानुरागी सज्जन इस ग्रन्थ से अतिशीघ्र लाभ उठावेंगे। अन्यथा सम्भवतः द्वितीयसँस्करण की प्रतीक्षा करनी पड़ेगी।

प्राप्तिस्थानम्—चौखम्बा संस्कृत पुस्तकालय, बनारस सिटी।

परिष्कारदर्पण

(परिष्कारों का विचित्रग्रन्थशास्त्रार्थकलासहित)

आप महानुभावों की सेवा में निवेदन करते हुए अत्यन्त हर्ष होता है कि जिस परिष्कारदर्पणनामक ग्रन्थ के लिये विद्वज्जन बहुत दिनों से आकाङ्क्षित थे वह प्रकाशित हो गया। इस ग्रन्थ में ३ प्रकरण हैं। जिसमें प्रथम प्रकरण पारिभाषिक (अवच्छेदकत्व अवच्छेद्यत्व निरूपितत्व निरूपकत्व सम्बन्धावच्छिन्नत्व आदि) शब्दों के लक्षण उदाहरण समन्वय दोषादिवारणपूर्वक दिखाये हैं। द्वितीयप्रकरण व्याकरण के परिष्कारों तथा पाणिनीय सूत्रों के शाब्दबोधों का है उसमें शेखरादिग्रन्थप्रतिपादित एवम् अप्रतिपादित प्रायः सभी स्थलों का परिष्कारविवरण परीक्षोपयोगी तथा अध्ययनाध्यापनादि का महोपकारक है। इस ग्रन्थ के बनानेवाले जौनपुर वदलापुरनिवासी घटिकाशतकशतावधानाशुकविकौमुदीकल्पलतिकाद्यनेकग्रन्थकार वैयाकरणशिरोमणि प्रसिद्ध शास्त्रार्थी पण्डितवर शुक्लश्रीवेणीमाधवशास्त्री जी हैं। शास्त्री जी का अतुलनीय श्रम तथा इनकी विचित्र परिष्कारशैली एवं कल्पनायें ग्रन्थ के देखने से ही आप को अनुभूत होंगी। ग्रन्थकार के द्वितीयपुत्र श्रीराजनारायणशुक्लशास्त्री जी ने इस ग्रन्थ की भी टिप्पणी वैसी ही विचित्र की है जैसी आप लोग कौमुदीकल्पलतिका में देख चुके होंगे। इस ग्रन्थ को पास में रखने से पूर्ण विश्वास है कि परिष्कारों का बनाना समझना तथा उनके द्वारा परीक्षा में उत्तीर्ण होना अतीव सरल है। शास्त्री—आचार्य परीक्षाओं का अत्यन्त उपकारक है। तृतीयप्रकरण इस ग्रन्थ का शास्त्रार्थकला नाम से है। जिसमें परिभाषेन्दुशेखर की परीक्षोपयोगिपरिभाषाओं का ज्ञापक परिष्कारादि दिखलाते हुये अन्त में विचित्र कल्पनाओं द्वारा शेखर ही का खण्डन कर दिया गया है। उपरोक्तविषयों से यह ग्रन्थ अत्यन्त उपादेय हो गया है। इतना होते हुये भी इसका मूल्य स्वल्प ही १≈) अठारह आना मात्र रक्खा है। अधिक क्या प्रशंसा करें यदि इसके लिये अतिशीघ्र आर्डर न दिये तो इसके आधुनिकलक्षणों से प्रतीत होता है कि द्वितीयसंस्करण की प्रतीक्षा करनी पड़ेगी।

प्राप्तिस्थानम्—

चौखम्भा संस्कृत सीरिज आफिस, बनारस सिटी।